İlber Ortaylı

Osmanlı Devleti'nde Kadı

İlber Ortaylı

Ankara Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi

Öğretim Üyesi

Hukuk ve İdare Adamı Olarak

OSMANLI DEYLETİNDE KADI

Ankara

1994

Turhan Kitabevi Yayınları

Bilimsel Araştırmalar Dizisi

Kapak: Tuncay Yalçmkaya

ISBN: 975-7425-30-3

Eylül, 1994.

TURHAN KİTABEVİ

BASIM YAYIN TİC. LTD. ŞTİ

Yüksel Cad. 8/32

Kızılay-Ankara-Türkiye

Kapak resini: 19. Aşıra ait bir fetva örneği

SUNUŞ

1

Osmanlılarda kaza müessesesi ve kadılık hiç şüphe yok ki önceki İslâm devletlerine göre; hiyerarşi, eğitim-terfi bakımından çok tekâmül geçirmiş bir kurumdur. Hal böyle iken bu kurumu ele alanlar, ya eski İslâm tarihine ait nazari görüşleri ve fıkıh külliyatını kullanarak incelemelerini yaparlar veya hazin bir yaklaşımla Batıdaki incelemelerle yetinirler. Oysa bu iki kaynağın yanında ve daha da fazla önem verilerek arşivlerimiz ve şer'iyye sicilerimiz kullanılmalıdır.

Bu gibi kaynakları kullanarak önemli incelemeler yapan Özer Ergenç, Abdülaziz Bayındır, Mehrnet Akif Aydın gibi meslekdaşların mevcudiyetini takdîr ve şükranla zikretrnek gerekir. Bunlar konuya eğU?nTşIerse de henüz müesseseyi tamamiyle ele alan geniş bir çalışma ve müracaat kaynağı yoktur. Osmanlı kadısı bir hukukçu ve idare adamıdır, bu nedenle incelenmesi çapraşık meseleleri anlamayı gerektirir. Saniyen mevcut belgeler; Osmanlı tetkiklerinin bazan filolojik yönden en çetrefil malzemesidir. Fakat memnuniyetle gözlüyoruz ki, genç kuşak Osmanlı tarihçileri bu problemi aşmaktadırlar.

1976 ve 1977'de Osmanlı kadısı konusunda yayınladığımız makaleler aranmakta ve dağınık yayın organlarında olduğundan elde edilmesi güçtü. (A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi 1977, s. 245-264 ve Amme idaresi Dergisi. 1976/9-1-s. 95-107 ve S.B. Fak. Dergisi XXX/1, 1977 s. 117-128) Bunu gözönüne alarak metinleri gözden geçirip yeniden kaleme aldık ve hukuk ve idare tarihimiz alanında mütevazî bir müracaat kitapçığı hazırlamak istedik, inşallah gelecekteki tetkiklerin bu çalışmayı aşması ve aşındırmasını temenni ederiz. Tashihleri yapan meslekdaşım ve öğrencim Dr. Mûmteyer Törköne'ye teşekkür borçluyum. Çalışmamı hazırlarken, beni vaktiyle bu konuya sevkeden ve denetleyen hocam Prof. Halil İnalcık'a şükran duygularımı ifade etmek islerim.

Ankara, 1994

İÇİNDEKİLER

OSMANLI KADISI

BÖLÜM III

OSMANLI ŞEHİRLERİNDE MAHKEME

BÖLÜM 1

OSMANLI KADISI

Tarihi Temeli ve Yargı Görevi

Müessesenin tarihi gelişimi: Kadılık İslâm ortaçağında ortaya çıkan bir idari ve adli görevdir. Kadı'nın sosyal-idari fonksiyonları değerlendirilirken ondört asırlık İslâm tarihi içindeki evrimi gözönüne alınmadığından, bu kurumun İslâm öncesi imparatorluklardan neleri, ne ölçüde miras aldığı üzerinde de durulmamıştır. Kadılık İslâm hukuk tarihinin merkezinde yer alan bir memuriyettir. Osmanlı devletinde ise kadı, genişleyen görevleriyle son Osmanlı çağına kadar en önemli mülkî amir ve yargıçtır. Fakat bu görevin her toplumdaki üniversal bir ihtiyaca cevap verdiğine ve kamu otoritesi denen alanı kapsadığına şüphe yoktur. Toplumlar yargı erkini ve görevini bir makama devretmek zorundadırlar ve bu makam devamlılık, ayrıcalık, muafiyet ve otorite ile donatılmalıdır.

İslâm devletinde hâkimlik görevini ilk olarak yürüten bizzat Hz. Muhammed'in kendisi olmuştur. İlk dört halife devrinde de hâkimlik halifenin görevlerinden birini teşkil etmekteydi. Az zamanda devletin sınırlarının genişlemesi ve bürokratik işlemlerin artması, yargı alanında da bir görev bölüşümünü gerektirmiştir ki bu yargı görevinin halife tarafından niyabet usulüyle tevcihi demektir. Halife Ömer ilk olarak Medine'ye Ebu'IDerda"y\, Basra'ya da eshabden Şarıhr\, Küfe kaadısı olarak da Ebu Musa el Aşar' \ tayin etti. Mısır'ın fethinden sonra ise ilk olarak bu ülkede kadıların di-yar'ın valisi tarafından tayini prensibi uygulandıO). ' itk ve orta çağların bütün monarkları gibi; İslâm devletininin yöneticileri de giderek adalet dağıtmayı ve uygulamayı, mutlak olarak kendi görevleri arasında saymışlardır. Seçirn yoluna hiç gidilmediği gibi, son zamanlara kadar hükümdarın belirli zamanlarda dava dinlemesi ve en yüksek temyiz mercii olarak görevini yerine getirmesi ancak bu prensiple açıklanabilir. Yalnız şu var ki. hiç bir hükümdarın geniş bir ülkede bütün adli fonksiyonu bizzat yerine getirmesine imkan yoktur. Bu nedenle, Şark ve Garb'da hükümdarların kendi adına yargı yetki ve görevlerini yürütmeleri için hakimler tay'in etmesi gibi; ifk halifelerden başlayarak, İslam hükümdarları da yargj yetki ve görevlerini, niyabet prensibine uyarak bir memura terketmek geleneğini zorunlu olarak izlediler.

Böylelikle devletin uzak vilayetlerinde, bu görevli memur onun adına kanunların

uygulanmasına, cezai işlemlere ve ganimetin taksimine nezaret edecekti. Demombynes'e göre kadılık makamı Emeviler devrinde diğer adtf tayinlerle birlikte ortaya çıkmış olup, muhtemelen eski Suriye ve Bizans'ın etkilerinin mühim rolü olmuştur^2). E. Tyan; kadı'yı, İslam cemaatinin reisi ve öte yandan bütün iktidarın sahibi olan halifenin (adlî} hukuki işler alanındaki naibi olarak tarif ediyoK3). Bu İslâm cemaatinin reisi olma keyfiyeti çok önemlidir; bir idareci olan kadı aynı zamanda idare edilenlerin bir şeriat adamı olarak temsilcisidir ve bu nedenle de ahalinin hukukunu idare karşısında savunma hak ve yetkisine de sahiptir. Osmanlı devrinde mahalli halkın talepleri veya şikâyet ettikleri bir uygu-

(1) Osman Nuri, Meç. Umur. Bel. C. 1, sah. 258

(2) Demombynes; The Müslim Instıtutions. sah. 152.

(3) E. Tyan "Kadı" Ene. of İslâm., new edil.

lamadan dolayı durumun tesbitini istediği, bunun için arz yetkisini kullanarak merkeze bir arzuhal gönderdiği, maruzatta bulunduğu görülür.

5

Kadı, zamanın akışı içinde önceleri halife ve sonra valiler ve daha sonra da merkezdeki Kaadıy'ul kudat tarafından tayin edilmektedir. Adı geçen bu yüksek rütbeli memura hakim'ul hükkam da deniyor^4) ve azli için bazı nitelikler aranıyordu. Doktrine göre bir kadıda ilk İslâmi devirde aranan niteliklerin başında mükemmel bir şer'i hukuk bilgisi gelmekteydi. Ne varki bu niteliklere sahip kimselere bol miktarda rastlamak mümkün olmadığından, zamanla makul ölçüde bir hukuk bilgi ve melekesine sahip olması yeterli görüldü. Esasen bu bilginin derecesi ve umumi noktaları üzerinde dört Sünnî hukuk mektebi (mezheb)'n\n arasında da farklılık gösteren görüşler vardır. Kısacası hukuk bilgisi kadıda aranan şartlar arasında ikincil bir önem gösterir duruma geldi. Bir kadı'nm atanması için aşağıdaki niteliklerin bulunması gereklidir^5): v N'

a} reşid olmalı b) temyiz kudretine sahip olmalı c) iman sahibi ve adil olmalı d) hukuki ehliyet ve muamele kabiliyetine sahip olmalı e) bitaraf olmalı, f) nesebi sahih olmalı g) yeterli derecede hukuki bilgi sahibi olmalı h) erkek olmalı... Bir kadın ne kadar bilgili ve gerekli niteliklere sahip olursa olsun kadı olamaz. Mamafih bu konuda istisnai fikirler de ileri sürülmüştür. Örneğin mal ve cezaya ilişkin davalarda Ebu Hanife kadınların kaza hakkına cevaz veriyoK6)... Pratikte ise yakın zamanlara kadar hiçbir toplumda kadınların böyle bir mesleğe girmediği gözönüne alınmalıdır. Bilinen bir istisna üzerinde burada durmalıdır. Halife Muktedir zamanında Divan'ul Mezalîm (şikâyetlerin din-

(4) Demombynes, a.g.e.sah. 150.

(5) Tomaw—Das Moslemısche Recht, sh. 193-194.

(6) Ebulula Mardinli, "Kadı" İslâm Ansiklopedisi, sah. 43

lendiği bir itiraz komisyonu) başkanlığı Sumeyl adında bir kadın tarafından yürütülüyordu. (Bahriye Üçok, İslâm Tarihi. Emevîler-Abbasîler, A.Ü. ilahiyat Fak. Ankara 1968).

Kadı adaleti herzaman tek başına uygular. Mo-nisme fslam yargı usulünün temel prensibidir^7). Bu konuya bir başka yazıda değinilecektir. Kadı'nm tayininde olduğu gibi azlinde de şu sebepler rol oynaK8':

a) aklını ve temyiz kabiliyetini kaybetmesi,

b) kör, sağır, dilsiz olması

6

c) görevinde irtikâb yoluna sapması veya kanunu ihlâl etmesi

d) imarımı Kaybetmesi

e) yolsuzluğunun anlaşılması

f}' bilgisizliği anlaşılır veya bizzat kendi açıklarsa dünyevi otorite onu azledebilir.

İmam veya onun adına yetkili amirlerce atanmayan kadı'nın göreyine başlaması imkansızdır.

Abbasi devrindeki merkeziyetçi ^ğüim, kadt'larrn Emevi devrinin tersine mutlak surette merkezden tayini geleneğini getirdi. Bu nedenle de merkezde ka-adı'yul kudat denen makam sahibi ortaya çıktK9). Gerçekte bu başkent kadı'sına verilen bir unvan ve görevdi. Kaadı'yul kudat sonraları giderek halifenin en önemli şansölyelerinden biri haline geldi. Halifenin otoritesini temsilen kadıların tayini ve azli kaadı'yul ku-dat'ın ofisinin işiydi. Schacht bu kurumun Sasaniler-deki Mobedhan-ı mobedh diye bilinen makamın bir türevi olduğunu belirtiyor ki, E. Tyan da ayni görüşte-dir(10). Harun el Reşid devrine kadar başkent ve eyalet kadıları hiyerarşik bakımdan eşit durumdaydılar.

(7) Tyan. Htstoıre da l'Organisatıon... 212, 213.

(8) Tomavv; a g e, sah. 200

(9) Schacht, Int. to Islamic La w sah. 50-51.

(10) Tyan, "Kadı", Ency. of İslâm, sah. 374.

Hicri 174/786 M. ve 182/798 M. de halife kaadıy'ul kudat'ın görev ve yetkilerini kesinlikle tayin edip bu ofisi kurdu. Bu makamın geçirdiği evrim ilginçtir ve sonraki dönemler bakımından bilinmesi gereklidir. Abbasi iktidarı boyunca Bağdat kadısı bu unvan ve memuriyeti muhafaza etti. Fatımîler devrinde ise bunun benzeri bir örgüt Kahire'de meydana getirildi.

Fakat milâdi. 12. asırdan itibaren, her tarafta türeyen devletler bu görevi kendi

7

egemenlik sahaları içine aktardılar!11). Bilindiği üzere Abbasi devrinde kadılık iltizam suretiyle tevcih edilmeğe başlandı. Bu dejenerasyonun bilinen ilk örneği H. 350/M 961 senesinde görülmektedir^2).

Memlûkler devrinde kadı'lar fukahadan çok, di- ğer görevliler arasından ta'yin

edilmekteydiler. Her dört mezheb kendi kadıy'ul kudat'ına sahipti ki, bunla- rın herbiri kendi mezheblerinin hukuki mevzuatı dahi- linde kadıların görevlerini kontrol ve atama, azl işleriyle görevliydiler. Mısır'da Osmanlılar, sadece Hanefi kadı- sını btrakttlaff13). Mısır kadısı Osmanlı devrinde bir yıl için atanırdı ve bu ülkenin diğer kadıların) tayin etmek onun göreviydi^14). Bu istisnai durum Memlûk mües- sesesinin bir tür devamı olarak

düşünülebilir. Bu sis- tem Memlûk devrinde Şam'da da uygulanmaktaydı. Sonraları Haleb ve Mekke'de de uygulandı^5). Mem- lûklarda kadı'nın tayini için kendisine yazılı bir belge verilir. Buna tevki denirdi^16). Göreceğimiz üzere Os- manlılarda da aynı sistem uygulanır ve ber'at verilirdi. Memlûklarda kadılık makamı kısa zaman sonra ilti- zamla tevcih edilmeğe başlandı. Nitekim Lapidus 15.

(11) Tyan a.g.e., s. 374

(12) Osman Nuri, MUB 264-Corgı Zeydan'dan naklen.

(13) Schimnel, Der Kalıf und Kadi sah. 84.

(14) Gabriel Baer, Studıes on the Soc. St. of Egyptsah. 130-131.

(15) Schimmel, Ibid., s. 31.

(16) a.g.e.. s. 32, tevki'i alan kadı saraydan şehri alayla getirilirdi.

asrın ortasında Memlûk ülkesinde bu sistemin tama- men yayıldığını belirtiyor^7).

Osmanlı imparatorluğunda kadı'nın tayini

8

Osmanlı imparatorluğunda kadı tayin edilmek bir takım niteliklere sahip olmak kadar, belirli bir tahsil düzeni ve hiyerarşik geçiş işlemine dayanmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı ülkesinde, adliye silki; klasik İslâm devletlerine göre daha gelişmiş esaslara dayanan bir sistem, başlıbaşma bir meslek olarak görünmektedir. Osmanlı İmparatorluğunda flmiyye sınıfı üç kategoride görevlendirilmekteydi. Bu kategoriye giren her grup belirli bir fonksiyon yüklenmiştir. Müderrisler öğretimle, müfti'ler ifta yani fetva göreviyle, kadılar ise J<aza (yargı) göreviyle yökumlüydüter^8^ Osmanlı kadı'ları bu hiyerarşi içinde mutlaka gerekli medrese tahsilini ve hukuk bilgisini kazanmış olmak zorundaydılar(19). Ancak bu ön şarta sahip olan medrese mezunu hiyerarşiye girebilirdi. Tabii bu kategoriler arasında yatay bir hareketlilik her zaman için söz konusu idi.

ilmiyye sınıfının bu hiyerarşisi de dereceli olarak kurulmuştur, l. Murad devrinde Bursa kadı'sına kazı-asker unvanı verildi, istanbul'un fethinden sonra II. Mehmed' istanbul kadı'sı ile kazaskerin büro ve görevlerini ayırdı. 875 H. (M. 1470) de istanbul müfti ve kadı'sı da iki ayrı ofis oluşturdu. Müfti sonraları Şeyhülİslâm unvanını aldı: 1470 de ikinci bir, kazaskerlik makamı ihdas edildi. Kanuni devrinde başkent müflisi il-

(17) a.g.e., s. 60-61.

Ayrıca bakınız. Lapidus, Müslim Cities, sah. 137.

Daha 1280 yılında Şam valisi 1000 dinar karşılığında kadılık

görevini iltizama verdi. Bu bir rüşvet olduğundan, vali ve kadı

cezalandırıldı.

(18) Bu konuda R. Jennings s. 42-44, chapt. lll'de ilavelerde veril- diği üzere, çoğun müftiden davalı veya davacı ilgili fetvayı alır mahkemeye ibraz eder ve kabul görürdü.

(19) Ö.L. Barkan, Ihtisab Kanunları sah. 353.

miyye ricalinin reisi olarak kabul edildi(20). Bu arada mesleki eğitim bakımından en önemli olay, Fatih'in kurduğu Sahn-ı seman medreseleri olmak gerekir.

Bu okulun öğrencileri danişmend diye adlandırılır, mezunları kadı'lık görevi için müracaat edebilir. Önce bir kadı mahkemesinde staj görmeleri gerekmektedir ki bu önemli bir merkezin mahkemesi olacaktır. Adaylar bir seçimle, büyük kadılıklara en az beşer kişi olmak üzere stajyer olarak gönderilirler. Mevleviyet payesini haiz bu kadı'ların yanında üç beş yıl çalışarak İstanbul'a gelir, bir sene de mülâzemet (adaylık, asistanlık) ile vakîT geçirirler, ancak tamdan sonra alt kademedeki kazalardan birinin kadı'tığma tayin edilirlerdi^1).

Kadılar padişah berat'ı ile tayin edilirlerdi. İlmiyye mensuplarının tayin, azl ve nakil işlemlerini Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri dairesi yapar. Yani kadı'nın mesleğe intisabında bu dairelerden birine dahil olması gerekiyor. Bu dairelerde ruzname denen deftere kayıt edilir ve mesleki terfi ve özlük işleri bu büroda yürütü- lürdü. Şayet bir kadı'nın tayini bu deftere kaydedil-memişse elindeki berat hükümsüzdür ve iptali gerekir. Özer Ergenç böyle bir olayın 16. asır sonunda Ankara kadısı olan ibadullah Şeyh için söz konusu olduğunu belirtiyor. 18 Safer 1010 (11-VIII-1601) tarihli beratla tayin edilen kadı'nın ruznamede kaydı olmadığından beratı iptal edilmiş ve 1605 senesinde kaydı yapılarak yeni berat verilmiş^). Bunun yanlnda berat, tayin iş- leminin kanunî ispat belgesidir. Bunsuz görev «beratsız fuzuli mahkeme kurmak» diye vasıflandırı- lır^3). Buna bir örnek olarak, Toturga kadısının kaza dairesine tecavüz ettiğini merkeze şikayet eden Ta-

(20) Gıbb, Ottoman Poetry vol. 2 p. 395 İlmiyye Salnamesi, sah. 376-377.

(21) Akdağ—içtimai Tarih C. II, sah. 76+77.

(22) O. Ergenç-Ankara-Konya, sah. 303.

(23) Chicago Isl. Hist. Arşivi-Ka/ıunname/erlIl, A 58 sah.

raklı Yenicesi kadısını gösterebiliriz. Merkezden To-turga kadısına yazılan hükümde, kendi mahkemesi dairesinde oturmayıb, Taraklı Yenicesi kadısı'nm mahkeme dairesinde bila emr-i şerif fuzulen mahkeme kurduğu

onun emvaline (para, gelir) ğadr ettiği, bunu tekrarlamaması emrediliyor^4).

Kadıların göreve tayini ve görev yerlerindeki sûrelerinin uzatılması veya kısa tutulması veya iki kadı'nın becayişleri ile ilgili zengin örneklere kazasker ruz-namçesi dediğimiz defterlerde

10

rastlanmaktadır.- Müd-det-i örfiyye bir kadı'nın genelde iki yıllık görev müddetidir. Görevin verilmesi için kullanılan tabir (sadaka etmek, edilmek)dir. Kadı kaza dairesine bu müddet zar- fmda mutasarruf olur. Tabii sürenin kesilmesi veya zammedilmesi mümkündür.

2 yıl 1 yıl

L\\\\\\\\VT

x tevkîl (zam veya kesme müfnkün) mülâzemet

\x

Müddet-i örfiyye

(24) Chicago Ön. Isl. Hist. Archiv—Kanunname III—A 58 s. 23—(1) tarihsiz hüküm. Toturga kadısına hükümki, bilfiil Taraklı Yeni- cesi kadısı olan kudvet'ul kudat ve'l hükkam Mevfana.....ziyde fazluhu kadimde kadı oturu gelen mahkeme olan yerde oturma- yıb, Taraklı Yenicesi kasabafarına gelub... köyünün... kazılı- ğında mahkeme kurub; bilaemr-i şerif fuzulen kaziyye istima etmekle bunun kazılığı olan reayanın ekseri... idüb ihtilal virüb ziyade zulüm ve teaddi ve mahsulat-ı külli ğadr ve noksan... olunmak babında hükm-i hümayunum rica eylemeği... vardıkda, sen ki Toturga kadısısın-mezkûr kazdığın haricinde (yerde) bilâ emr-i şerif fuzulen varub mahkeme kurub kaziyye istima etme- yub, mevlana-yı mumaîleyhin emvaline ğadritmeyesin, emr-i

şerifimin mazmuniyle amel ıdüb hilâfına cevaz göstermeyesûn, şöyle hileler.....

Meselâ tevkil müddeti (2 yıl) dolmadan bir ka- zanın müddeti kesilib başkasına verildiğine dair bir kayıt; "Akçakazanlık kazası kazasker-i esbak zama- nında mevlâna Abdurrahman üzerinden ğurre-i şehr-i mezburdan zabt etmek üzere mevlâna Abdûlğanîye tevcih olunmuşken kazasker-i sabık zamanında mev- lâna Abdurrahman'ın müddet-i örfiyesine dört ay'dahi zam

olunmuşdu. Lakin Mevlana-i mezbur Abdul'gani daîleri kaza-i mezbure hal-i mülâzemet ile nail olmağın zamm-ı mezburun üç ayı ref olunub, kaza-i mezburu mevlana-5 mezbur Abdulğani daîleri ğurre-i Zil'hicce- den masraf olmak ricasına, ..." Bunun gibi ibka,

11

yani müddetibittiği Jaalde göreve devam ettirme ile ilgili bir kayıt: ibka-i kaza-i Ohrî, Ohri kazası kazaskerdi esbak zamanında binellisekiz Muharremi ğurresinden zabtetmek üzere mevlâna Ali'ye tevcih olunmuşken, kazasker-i sabık zamanında binelliyedi Şevvali ğurresinden beş ay bakiyye-i müddetini tekmil içün Palata-mene(?) kazasından mevlâna Ahmed nakl olunmağla mevlâna-i mezbur Ali daîleri tehir olunmuşdu. Kaza-i mezbur mevlâna Ali daîlerine 1058 muharremi ğurresinden zabt etmek üzere îbka ve mukarrer kılı- nub.....»(*) Gene: Tırhala kazasının, müddeti tamamlandıktan sonra, yine kaza-i mezkûrden üçyüz akçe ile (yevmiye) munfasıl olan, ihtiyar kadılardan müstahak olan Mehmed daîlerine misli ile sadaka buyurulmak ricasına binaen aynı yıl (1058) Zilkaadesi başından verildiği..... bu da bir uzatmadır.

Kazasker ruznamçesi bu gibi ibka, zam, becayiş işlemlerine ait zengin örneklerle doludur. (17. asra ait bu örnekler henüz müddet-i örfiyyeye oldukça riayet edildiğini gösteriyor. Asıl düzen bozukluğu 17 asırdan sonra olmalıdır ve muhtemelen 17. asırdaki bürokratik kargaşa ilmiyye ve kaza silkinden çok, seyfiyye sını-

(*) 1058 tarihli bir Kazasker ruznamçesi örneği: bkz. ilgili hüküm için s. 1 , vesika örneği.

fından sancakbeyi ve beylerbeylerini ilgilendiren bir durum olmadır.)

Kadı'nın görev süresi

Mahalli halk ile yakınlaşmamaları için olsa gerekir, kadı'ların tayin süreleri ve görevleri kısa tutulmuştur. Bu hiyerarşide meydana gelmesi muhtemel olan tıkanıkları da önlemekteydi. Esasta süre için rütbe de esas tutulmuştur. Mevlevi'ye! payesini haiz büyük kadılar genellikle bir sene, kaza kadıları ise 20 ay süreyle tayin edilir(25). Ancak bu kanunnameler kadar uygulamada daJcesinlik kazantm^tıir husus değildir. Bunu örnekleriyle gördük. M. Akdağ bu 1-2 yıllık süreyi sebebsiz ve örneksiz tekrarlamaktadır^26). Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi; Kanun-u kuzat-ı mevleviyyet ve kuzat-ı kasabatda; «Kuzat-ı mevleviy-yet in

müddet-i örfiyeleri bir senedir. Ve kuzat-ı kasabalın iki senedir, Lakin fi zemanina iki seneden dört ay kesr ideler» diyor(27). Yar» sancak kadıları ve mevleviyyet paresini haiz olanlarla, kaza Kadıları arasında görev adresi yönünden fark vardı. Mevleviyyet payelilerin yevmiyeleri 300-500 akçe arasında değişmekteydi. Mevleviyyet payesi ile anılan, bu büyük kadılıklar birkaç grubta toplanmıştı. 1) Haremeyn mevleviyyeti 2) Bilâd-ı hamse mevleviyyeti 3) Mahreç mevleviyyeti 4) Devriye mevleviyyeti. Bu kategorilere şu büyük merkezlerin kadıları dahildir. XVI. asırda istanbul, Mekke, Medine kadılıkları Haremeyn mevleviyyeti, ondan sonra Bursa, Şam, Mısır ve 18. asırda da Filibe; Bilâd-ı hamse mevleviyyetleri; sonra Eyub-

Ga-lata-Üsküdar, izmir, Kudüs, Haleb, Tırhala, Selanik, Sofya, Girit ilavesiyle Mahreç mevleviyyetleri ve bu kategorilerin sonuncusu olarak Devriye mevleviyyetini

(25) Uzunçarşılı, ilmiye Teşkilatı, sah. 94

(26) Akdağ- Türkıyenin iktisadı ve içtimaî Tarihi- Cilt II, sah. 77

(27) M. Tet. Mecm. C. III sah. 591. Osmanlı Kanunları

belirtmek gerekir; Bağdat, Ayıntab, Bosna, Erzurum, Maraş, Trablusgarb, Beyrut, Sivas, Adana, Çankırı ve Konya(28) Diğer yandan kanuni görev süresinin pek işlemediğine dair bazı örnekler görülüyor. 16. asır sonunda Konya ve Ankara kadılarının görevleri 3 ay ile 16 ay arasında değişmekteydi. Konya şehrinin Devriye mevleviyyetlerinden biri olarak 12 ay süre ile verilmesi gerektiği halde istisna söz konusudur(29).

Bir kadı, görev yerine tayin edilince «berat resmi» denen bir resim ödemesi gereklidir. Bu resim onun yevmiyesine göre değişir. Kançılarya memurlarının aldığı, tayin işlemiyle ilgili bir meblağ olup, iltizam benzeri 4)if 4şlero^sar4raamak gerekir^30). Beratta kullanılan genel formül şöyledir. Örneğin; «Engürü'nün tevabiinin kadılığın verüb tevfiz kıldım» bundan sonra otoritesi ve görevleri ve adli görev alanının sınırları be-

Sürelerin belirsizliği ve kanun hükmü hilâfına kısa tutulması, ciddi problemler doğurmuştur. En* başta kadtlann görev namusunda sarsıntılar meydana geldi. Görev sürelerini güven altına almak için gayrî-kanuni harcama ve rüşvet gibi yollara başvurdular. Sarfettikleri parayt az zamanda fazlasıyla kazanmak için türlü yolsuzluklara saptılar(32).

Naîbleri iltizam usulü ile tayin, devre çıkmak, diğer idari otoritelerle birlikte cebren halkı soyan kanunsuz işlemler bu nedenle meydana gelmiş olmalıdırO.

(28) Uzunçarşılı, a.g.e., sah. 100-102.

(29) Ergenç—a.g.e., s. 117.

(30) Uzunçarşılı, a.g.e., s. 111.

(31) inalcık—Mahkeme, İslâm Ans. sah. 149.

(32) Heyd— OldOtt. Criminal Law. sah. 214. (*) Bu konuda mufassal defterlerden alman bir hükümde; «Kadıların, mahkemede oturmayıb; naib, kethüda ve ademleriyie çıkıb karye be karye gezub, fıkaranın evlerine girib bedava yemek ve yemlerin ve akçelerin aldukları; resm-i kısmet (tereke taksim harcı) için ölenlerin mirasını zorla yeniden taksim ettik-

Kadıların diğer mülki erkânla olan ilişkileri de ilginçtir. Esasta bağımsız ve doğrudan merkeze bağlı olmadı gereken kadı; ilerde göreceğimiz gibi bazı konularda onlarla karşılıklı ilişki içindedir. Sancak kadısı öldüğünde, beylerbeyi İstanbul'dan tayin edilen kadı gelene kadar o vilayet ulemasından birini vekâleten tayin ederdK33). Esasen mülkî amirlerle kaadı'nın ilişkisi yardımlaşma ve müşavere esasına dayanır. Aralarında hiyerarşik bir ast üst münasebeti olmadığı görevler bahsinde ele alınacaktır. Osmanlı idaresinde yetki görev ve kontrol bakımından ehl-i örf ve ilmiyye mensupları arasında hassas bir denge kurulması, merkeziyetçi eğilimli, taşra idaresinin ana özelliğiyle ilgilidir. Bununla beraber PıoL Heyd-'-m yeterince örnek vermeden kadı'yı beylerbeyinin astı bir görevli gibi ele alan görüşü ilginçtir(34). Bu konuda aşırı yorum yapanlardan biri de Jennings'tir. Ona göre kadılar görevlerinde hem merkez (imperial authority) hem de vilayetteki beylerbeyi ve sancak beyi gibi otoriteler tarafından smırlanmakta,v etkilenmekte ve onlardan emir alarak faaliyet

göstermektedirler^35). Bu konuda Jen-nings, kadı içirj <en önemli güvence olan "istiklâl-i mahkeme" ilkesinf bertaraf ediyor. Gerçekte ise yazar kadı-'nın hukukçu fonksiyonları ile mülki fonksiyonlarını birbirine karıştırmaktadır. Bir hukuk adamı ve şer'i hakim olarak o daima bağımsızdır ve hükümdarın mutlak yetkiye sahip vekilidir. Bu konuda Osmanlı tarihinin yetkilileri kadar, burada verilen birkaç örnekde Jen-nings'le iştirak halinde değildir. Merkeziyetçi imparatorlukta bir mülkî amir olarak kadı tabiatıyla merkeze bağlı idi. Jennings kadıasker ve şeyhülİslâmın da kadı'yı sınırlayıcı otoriteler olduğunu söylüyor. Oysa bu iki

leri, (cebren kısmet idüb) bunun önlenmesi» emrediliyor. Bkz. Chicago—Orient, Inst. Arch. cild: A 58-11 sah. 61.

(33) Heyd, a.g.e., sah. 219.

(34) Heyd—a.g.e., s. 219

(35) Jennings, a.g.e., s. 93—106 chapter IV.

makam hukukî, adlî yolsuzlukları ve yanlışlığı önleyen temyiz makamı durumundadırlar, İslâm hukukunda temyiz organı yoktur; fakat Osmanlı imparatorluğunda merkezî hükümet organları, mahalli uygulama ve haksızlıkları şikâyet üzerine gözden geçirir. Sadrazamın "ikindi divanı" ilmiyye sınıfı mensubu olan kadıların bazı mahkeme kararlarını gözden geçirip kınaması; bu gibi gelenek ve kurumlardandır. Bunun dışında kanun ve hukukun ihlâli cümlesinden, kadı mahkemesine yapılan müdahale olaylarının örneklerle verilmesi icab eder; bu gibi olaylar ne kadar yaygındı? Bir kural olarak bu gibi müdahalelerin kadı mahkemesinin geneldeki muhtariyetini ilk elde önleyen, karara tesir eden bir durumları yokturt36). Uygulamada Osmantrkach'sının bağımsızca görevini yerine getirmesini engelleyen çevre; eyaletteki diğer mülki amirlerden çok, mahalli halkın önde gelenleridir. Kadı'nın görevine müdahale eden, yalancı şahid (zor şahidi) tutan, olur olmaz düşmanını veya çekemediğini şikayet edip adaleti zorla yanıltan (gammaz hükmi) kimselerin sayısı eksik

değildir*37). Evail-i Rebi'ulâhîr 1004 (4-14- Aralık 1595) Adaletnamesi de; «şehir ve kasabalardaki bazı müteferrika ve derğah-ı âli çavuşlarının mahkemelerin işine sık sık müdahale edip, bu yolla zulüm ve eziyet

lerini arttırıp, fıkarayı tehdit ve soyduklarını; bu durumun önlenmesi gerektiğini» bildiriyoK38).

(36) Jennings, a.g.e., sah. 104-105, chapter IV.

(37) Chic. Orient. Inst. Arşivi cild A 58-Sah. 61.

«Ahvalin südde-i saadetime arzuhal idûb... karye-i mezburesi sakinlerinden., ve,.... ve... nam kimesneler kendü hallerinde olmayıb, şerir ve gammaz olub, daima kadı ve naib ve subaşı ve voyvoda.... ve sair ehl-i örf taifesi yanlarına vanb il mesa-lihine karuşub, helak vakî bazı mevad isnad idüb, bunları ve sair fukarayı gammaz iylediklerinde ve.... ve gah müddei ve ğâh şuhud ve gah müzekki olmağla,... nice akçeleri aldurub ve

kendüleri dahi alduklanndan gayri müdahilleri olmayan işlere kavuşub... bunun emsali zulm ve teaddileri.» v.s...

(38) (nalcık, Adaletnametar sah. 107 (4-14 Aralık 1595)

19

15

Gerçekten geleneksel tarımsal bünyeli bir toplumda, devlet sisteminin teorik yapısı; kadı'ların bağımsızlık ve doğrudan merkeze bağlılığını öngörs'e bile, bunu sağlayacak bir örgüt ve mekanizmanın kurulması güçtü. Bu nedenle kadılar zaman zaman gerek diğer mülki kadroların, gerekse nüfuzlu eşrafın etkisi altına girebiliyordu.

Teorik olarak her yeni hükümdarın cülusundan sonra kadıların görevlerinin yeniden tayin ve tasdiki gerekliydi. Bu ilkeye dayanan Kanuni, tahta çıktığında bu işlemden evvel bütün kadıların teftişine karar verdi. Bu genel teftiş işleminden sonra birçok kadılar cahil ve ehliyetsiz görülmüştü^39).

Kadı'ların yargı bölgesi

Kadı'nın kendi yargı bölgesi dahilinde çıkan olaylarda ve mahkemeye vakî müracaatlarda bir diğer bölümde sayacağımız kanuni sebeblerden biri mevcut olmadıkça, davaya bakmaktan veya olayın aydınlanması için gerekli teftişten kaçınması yasaktır. Bu gibi hallerde eyalet^ beylerbeyi veya merkezi devlet yetkilileri kendisine* vazifesini hatırlatıp ihtarda bulunurlar. Kadı kati, bazı halde alacak ve benzeri davalar için keşif icab ettiğinde yanında ahl-i hibra ile olayı tesbit zorundadır. Nitekim Evail-i Cemaziyelevvel 991 (Mayıs 1583) tarihli bir hüküm Ankara kadısına; «Bacı kazasından Şaban'm şikayeti doğru ise, Gerede kazasından Seyfi kızı Banu'yu 100 altına nikahladığı halde,

«ve bazı şehirlerde ve kasabat ve nevahîde sakin olan asi- tane-i saadetim müteferrika ve dergâh-ı muallâm çavuşları kendu hallerinde olmayub, muttasıl mudahılı olmadığı mesalıh-ı muslîmine karuşub avan ve ensariyle (yardımcı ve yardakçısı) gah beylerbeyi divanına ve gah mahkemeye varub, hak husus- ları baturub, icra-yı ahkâm-ı şer'iyeye manî ve zulm ve teaddı- len yevmen fe yevmen ziyade olub, f ı karaya zulm edenleri bu mertebeye varmış ki,.....» vs..... (39) M. Cezar Levendlervs. 1. sah. 375-77.

Seyfi'nin manî olduğu, şer'an lazım gelenin yapılması»™ bildiriyor^40). Aynı şekilde Bursa kadı'sına yazılan bir hükümde; hakaret gördüğü halde

davasına bakılmayan, dergâh-ı mualla çavuşlarından Ali Çavuş'un davasının görülmesini» emrediyor(41K

Aynı şekilde kadı keşfe çıkmayı ihmal ettiğinden kendisine ihtar edilmiştir. Örneğin Ç. Uluçay; Manisa kadı'sına istanbul'dan gönderilen bir emr-i şerifle, «Bir kati olayın keşif ve tahakkukunun yapılmasının» em- redildiğini bildiriyor^42). Naîblerin de bilirkişi ile keşfe çıktığı biliniyor^43). Örneğin; «Kiçi Haymana kazası Ka- rapınar köyündeki bir kati için düzenlenen keşif zab- tında; (Evahif-4 Beceb Q91± «maktulün yengesinin, köle Uğurlı'mn ifade ve itirafları: Yabanabad subaşısı Ahmedin, Uğurlı'yı Ankara subaşısına teslim ettiği» si- cile kaydedilmişti^44).

Keşif ve bazı hukuki konularda bazen iki kadı'-nın yazıştığı da görülür. Bu tür işbirliği monist yargılama prensibine aykırı değildir. Nitekim Ç. Uluçay* Manisa kadısı'nın, nere kadısı olduğunu zikretmediği, llyas adlı başka bir kadı ile hüccet, berat vs. gibi konularda yazıştığını gösteriyor^45).

Kadıların yargı bölgeleri içindeki mükellefiyetlerini yerine getirme dışında, kendi yargı bölgeleri dışındaki işlere karışmamaları prensibi de önemlidir. Herkes

(40) Ongan 1 No.lu Ankara, sah. 36 Nr. 85.

(41) Dağhoğlu-Sursa, sah. 120-121 Nr. 190 993 (1585) tarihli hü- küm^.

(42) Ç. Uluçay-17. asırda. Saruhan, sah. 383 ves. 73 Receb 1004 tarihli.

(43) BU keşif ve tahkikat konusunda şer'iyye sicillerine dayanarak kaleme alınan bir eseri sitayişle zikretmeliyiz. Abdülaziz Bayındır, İslâm Muhakeme Hukuku (Osmanlı devri uygulamaları), İstanbul 1986 s. 76-78.

Hususa cezaî davalarda kadı ve naîblerin soruşturma görevini teferruatıyla yerine getirmeleri gerekli ve zorunluydu.

(44) Ongan, 1 nolu Ankara, sah. 47-56 Nr. 191 ve 314-315.

(45) Uluçay—a.g.e.. ves. 69-70-71.

İ 21

ait olduğu bölge mahkemesinde, yargılanır. Kadılar da kendi bölgesi dışındakilerin davasına bakamaz. Bu konudaki usul meselelerine önümüzdeki bölümlerde değinilecektir: tersine hareket edilirse, kadılar arasında çatışmalara ve hatta bölgesine tecavüz edilen kadı'nın merkeze şikayeti görülmüştür, [yukarıda veri- len örnekte, Toturga kadısının kendi mahkemesinde oturmayıb, devre çıkarak, Taraklı Yenicesi reayasının işlerine bakması, mezkûr kadının Toturga kadısını mer- keze şikâyetine sabeb olmuştur. Merkezden de mez- kûr kadı'ya hitaben; «kaadı olanlar kadimî mahke- mede oturmak içün» hükmü şerif yazılmıştır]. Gene aynı şekilde Çukurçak, kadısının Ankara sancakbeyi ve kadıs4«a; «bazt kadrtartn kerrdHDötgesine gîrib dava gördüklerini» şikayet ettiğini, Dr. Ergenç belirtiyor; «kazama gelüb, müslümanlara ihtilâl virüb, mahsul-i kazama ğadr iderler»(46).

Diğer yandan kadılar Sultan'ın özel bir ferma-nıyla gereken halde, başka kadı'ların bölgesindeki işlere bakabilirler(47). Böyle bir duruma örnek; evail-i Receb 990 tarihli Ankara müftisi, kadısı ve Anadolu beylerbeyine? yazılan bir emr-i şerifdir; «bir dava niza'ı yüzünden Bayburd kadısının garazkârlık yaptığı, davacının elinden emr-i şerif, fetva ve sairenin cebren alınarak yakıldığı, hatta gönderilen mübaşirin de kadıya uyarak zulüm yaptığı bildirildiğinden mahalline gidilerek teftişi»ni emrediyor^48). Kuşkusuz kadı kendi arzusu üzerine mahkeme merkezini değiştiremezdi. Yer seçimi ve tahvili merkezi hükümetin kararına bağlı idi. Bu gibi istekleri kadı yazdığı arzla saltanat makamına arz eder ve izin çıkardı.

(46) Ergenç—Ankara—sah. 118.

(47) inalcık. Mahkeme, Isl. Ans. sah. 149.

(48) Ongun, 1 Nolu Ankara Sicili, sah. 39 Nr 105

Osmanlı kadısı siyaset ile cezalandırılamazdı. (istisnası pek az ve reaksiyon yaratan bir kuraldır. Bilinen nadir istisnalardan biri IV. Murad'ın Bağdat seferi sırasında İznik kadısını idam ettirmesi ve ŞeyhülÎslâmın itirazı üzerine onun da sürülmesi ve şübheli katliydi. Edirne vakası ve Feyzullah

Efendi'nin isyancılar tarafından uğratıldığı akibet bu konunun çizgileri dışındadır.) Kadı'lık belirli eğitim ve stajdan geçen, terfi ve tayini belirli kurallara bağlı bir memuriyetti. Bu Osmanlı devlet düzeninin önceki İslâm devletlerine göre geliştirdiği bir meslek yoluydu. Yargıçlık yönü ağır basmakla birlikte, taşra yönetiminde mülkî ve malî görevleri de vardı.

&

î

;i

23

r

t*

I

f s

î *

*£

-A

j*

#.

M

19

BOLUM II

OSMANLI KADI'SİNİN TAŞRA YÖNETİMİNDEKİ ROLÜ

Osmanlı kadısı; tarihî gelişimi ve hukukî teorik yapısı içinde etraflıca ele alman bir konu olmasa gerek-ttr. Bununla beraber yerli ve yabancı birçok yazar, imparatorluğun idarî ve toplumsal yapısının kendine özgü bir yapısı olduğunu açıklarken sık sık Osmanlı kadfsını örnek.göstermişlerdir. Genellikle Osmanlı kadı'sının bu kendine özgü durumu üç kıstasa dayanarak açıklanmaktadır, a) kadı'm n doğrudan merkeze bağlı olup, mahalli otoritelerden ve yöneticilerden bağımsız olması b) yargı yanında mülkî ve malî konularda da ayj\ı derecede sorumlu bir yönetici olması c) belirli bir hiyerarşi ve eğitimden geçmiş olması ve bir yerdeki görev süresinin belirli ve kısa olması... Bu üç kıstas kuşkusuz ki, kadılık kurumu üzerinde ayrıntılı incelemelere girişildiği takdirde doğruluğundan kaybedebilir. Nitekim yapılan bazı son araştırmalar ve bulgular bu üç kıstasla kadı'nın tanımını yapmayı zorlaştırmaktadır. Bu bölümde bu konulara, zaman zaman eski kaynaklara ve zaman zaman da modern

araştırmaların bulgularına değinilerek yaklaşılmaya çalışılacaktır. Konuya girmeden önce şu kadarına değinmek gerekir ki, Osmanlı kadısının görevli olduğu yerlerde gerek mülki ve askeri temsilciler, gerekse mahalli nüfuz grublarımn etkisi altında kaldığını gösteren örnekleri gördük ve bu bölümde de göreceğizO. Diğer

(*) Beylerbeyi ve Sancakbeyi ile ilişkileri dışında mahkemeye ğadr edenlerden şikayet ve özellikle buhranlı dönemlerde kadıların görevlerini yerine getiremeyişi ilginç durumlardır.

yandan, araştırılması gereken bir konu diğer geleneksel toplumlarda özellikle feodal Avrupada yargıçların benzeri fonksiyonlara sahip olup olmadığıdır(*). Burada konuyu yalnız kadı'mn mülki ve beledi alandaki fonksiyonlarını açıklamakla sınırlamak amacındayız.

Kadı'mn görev birliği üzerine

Teoride ve uygulamada kadı genel olarak sivil (medeni) ve cezaî dediğimiz davalara bakar. Fakat görevinin şer'i niteliği, kadı'nın idari bir takım görevleri de yürütmesini, denetlemesini gerektirirdi^). Bu nedenle cami, vakıf gibi kurumların yönetim ve denetiminden şehir idaresi ve asayiş isterine kadar her atândeT onu baş sorumlu olarak görmek mümkündür. Bu görev birliğini sadece Ortadoğu ülkelerinin şehir yargıcı olan kadıya özgü bir nitelik saymamak

gerekir. Unutmayalım ki ortaçağ Avrupa şehirlerinde de .benzer durum vardı. Bürgermeister veya Londra'daki Lord Mayor'un bu iki fonksiyöh'a sahip olduğunu hatırlamak yeterlidir. Kadı'mn idare adamlığı yanında cemaatin reisi olma konumu şer'i bir kdhumdu ve görevin özgün bir tarafıydı. Nitekim cemaatin şer'î lideri olarak bazı şikayet ve taleblerini merkeze arzederdi.

Esasen kadı'nın yargıçlık görevinin geçirdiği gelişme de şöyle özetlenebilir. Emevi devrinde, kadılar valilerin hukuk işleri danışmanı (şansölyesi) derecesinde oldukları sürece, cezaî davalar ve infaz konusu tamarniyle idari amirlerin yetki ve görevi bütününden idi. Fakat daha Abbasi'lerin ilk devirlerimde kadı'nın bürosu genel idareden ayrılınca bu görevler ona yüklendi

('') Lord Maire, Bürgermeister, veya Ispanya'daki Alcad'ın görevleri bütünüyle Osmanlı kadılık kurumu ile ilgili ve benzerlikler gös- termektedirfer.

(1) Tyan, Kadı, Ene. of. İslâm, new edit.

ve görevleri yargının da dışına taşmaya başladı(2). Bu- nun kaçınılmaz bir sonuç olduğu açıktır.

Bu nedenle Osmanlı kadılığının geçirdiği kurumsal evrim gereği sadece yargı ile değil, aynı zamanda mülki, beledi görevler ile de yükümlü olması doğaldır. Esasen kurumun niteliği icabı bu görevleri bu şekilde birbirinden kesinlikle ayırıp, kategoriler halinde incelemek de pek mümkün görünmüyor. Her halükârda şer'i hukukun uygulayıcısı olan kadı'nın tek görevi yargı değildi. Sanatkar ve esnafın kontrolü, lonca düzeninin, yönetimin ve bununla ilgili kuralların gözetimi, şehrin ekonomik hayatıyla yakından ilgili olarak fiyat tesbit ve kontrolü, diğer yandan şehirlerin alt yapısal tesislerinin denetimi, imar nizamının korunmasını gözetmek, vakıfların yöneticilerini denetlemek, bu konudaki atamalarla ilgili olarak arzda bulunmak gibi, hepsi ayrılmaz bir bölüm teşkil eden çeşitli görevleri vardı. Asayiş konusunda subaşı, asesbaşı gibi görevlilerle yakwişbirliği

içindeydi. Gene bölgesinin din işleri görevlilerini atama için, ilgili mercîe onun arzı gerekir.

Esasen Memlûklarda da kadı'nın başlıca vazife-lerindeki biri camideki görevlileri tayin etmekti^3). Osmanlı kadılarının bu konuda ilgiliyi doğrudan tayin etmek yerine tayin için arz yetkisi vardı ki; uygulamada merkezi devlet nezdinde bu görevin fiilen yetkili temsilcisi o sayılabilir. Örneğin, 25 Safer 985 (1577) tarihli bir fermanda, «istanbul kadısına camilerdeki birçok halib ve imamın naehil ve cahil oldukları, bunun teftiş olunub bir imtihana tabi

tutularak ehil olanların ibkası ve sairinin azli için arz eyleyesin» deniyoK4). Diğer bazı vesikalar bunun gibi umumi bir teftiş veya normal hallerde

(2) Schacht, Introduction fa Islamic law, sah. 50

(3) Lapidus, Müslim Cities... s. 136.

(4) A. Refik, 10. Asr-ı Hicride istanbul, s. 35 ve s. 4.

-

dua-gû, müezzin, kandilci tayini için aynı şekilde o mahal kadı'sının meseleyi merkeze arzettiğini ve tayin beratının gönderildiğini göstermektedir^).

Diğer İslâm devletlerinin klasik devirdeki teşkilâtına kıyasla; Osmanlı kadısı gerek görev ve gerekse otorite ve yetki bakımından daha gelişkin bir yönetim ve hukuk adamı kişiliğine sahip gibi görünmektedir. Kadıya yardımcı olan diğer kamu görevlilerinden ilgili bölümde söz edilecektir. Esasen beledî, mülkî vs. diye tasnif edilen bir çok görevlerinin onun hukukçu fonksiyonu ve mahkeme kurumunun işleyişi içinde düşünülmesi gereklidir. Klâsik hukukçuların a) muamelât b) münakehat c) ukubat (ceza tıukuku işlemteri) otarak üç kategoriye ayırdığı bu görevleri şöylece sıralayabiliriz.

1) naîb, mütevelli, imam, hatib vs. tayini,

2) noterlik görevleri, vakfiye tanzim ve tescili, vasî tayini, yetim mallarının idaresi, nafaka tayini, alacak senedi (hüccet) ve'kefalet vs. gibi senetlerin tanzimrt6).

3) miras, evlilik akdi tanzimi,

4) tapu' sicil muhafızlığı (kent arazisi üzerinde emlâk alım satım kaydı),

(5) örneğin Topkapı Sarayı Arşivinden Prof. Inalcık'ın elde ettiği bir berat vesika 1726. Zflkadda 1072 tarihli bu beratda «iskenderiye (Şkodra) kalesi Mehmet han Cami-i şerifi müezzinliğine beş akçe yevmiye ile, iskenderiye Kadısı Mehmed'in arzt üzerine Süleyman halifenin tayin olunduğunu belirtiyor. (Maaşı cizye hasılından verilecektir) gene receb 1071 tarihli bir berat; «duagülann zaman geçince isimleri değiştiği; bu nedenle iskenderiye'de de buna lâyık olanların isim tesbit ve tahriri, bu meyanda Bayezid han camiine da Mehemmed halife'nin ölümü üzerine ibrahim'in duagu tayin olu-nub (5 akça yevmiye ile) bunun kadı Hüseyin efendinin arzı üzerine yapıldığı, (1726 N r. Berat TSA). Gene 1071 Receb tarihli beratda; aynı şehirde Mehemmet han Camiine, Veli'nin 7 akça yevmiye ile aynı usul üzere kandilci tayin olunduğunu belirtiyor. (Ves. 1726).

(6) Ongan. 1 Nolu Ankara Sicili. Nr. 1212 s. 9 Ç - nafaka ve vasî ta- yini ile ilgili hüküm gene a.g.e. s. 99 Nr. 1298.

5) infaz hakimliği görevi(*),

6) mülki görevler, vüzere haslarının kontrolü, narh tesbiti, lonca teftişi, iaşe, kale dizdarları teftişi, mukataa işlerinin kontrol ve kaydı, ordunun iaşe ve ibadesine yardım(**), birtakım dinî grup ve zaviye ve tekkelerin ahvalini teftiş ve gözetme v.s. Bütün bu işlemlere dair örneklere şer'iye sicillerinde, mühimme kayıtlarında bol bol rastlanmaktadır.

Bu sayılan görevleri yerine getirmek için, Osmanlı kadısının merkezle doğrudan yazışma hakkı vardır. Buna arz yetkisi denir. Bu yetkiyi bazen cemaatin ta-leblerini temsilen de yerine getirir. Bir şeriat adamı olarak bu görevi de vardır. Gerçekte kadı'nm amiri eyalet beylerbeyi veya sancakj>eyi jteğjl, kazaskerlik dairesi-dir. (Anadolu veya Rumeli Kazaskeri) diğer mülkî erkân (ehl-i örf) icrai otoriteyi gerektiren konularda ona yardım ile mükelleftir. Tabii kadı'ya görevini hatırlatmak ve ihmalini önleyerek, adaleti yerine getirmesini her konuda sağlamak bu grubun görevidir.

*

Kadıların görev bölgesi ve mekân bakımından görevine yardımcı olanlar

Her kadı belli bir kaza veya sancak bölgesine tayin edilir. Her iki halde de kendisine ait görevleri bu bölge dahilindeki şehir, kasaba nahiye ve köylerde yerine getirmekle mükelleftir. Tabiatıyle kadı böyle geniş bir sahanın her tarafında, bu görevleri bizzat yerine

getiremeyeceği için mekânsal düzeyde kendine bazı yardımcılar seçer. Böylece fizik alandan doğan yatay bir

(*) Bu konuda Ortaçağ Atman şehirlerinde şehir hakimi görevli olup, yanında Blutrichter diye bir görevli vardı. Schvveigger seyahatnamesinde bu benzetmeyi yapıyor, (subaşına Blutrichter deniyor.) İlber Ortaylı, Schvveigger, SBF. derg. C. XXVII, N. 4 s. .159.

(**) iaşe temini yanında, ordu geçerken civar köylüleri bir yükümlülük olarak cebren pazar kurmağa sevketmek. Buna sürsat denmek- . tedır.

hiyerarşi ortaya çıkar. Bu alan içinde amir, kadının biz- zat kendisidir.

Kadı kaza dairesi dahilindeki küçük ünitelerin, yani her nahiyenin başına bir naîb tayin eder. Naîb kendi bölgesi dahilinde kadı'nrn fonksiyonlarını görür. Ancak bu konuda hiyerarşik yetki ve denetim üstünlüğünün bizzat kadıda bulunduğuna şüphe yoktur. Kadı-'nın naib tayin etmesi usulü özellikle Memlûklerde pek aşikardır. Bu müessese Memlûk devletinde zamanla bozuldu ve başkadı'nın (kaadıy'ul kudat) istismarı konusu oldu. öyle ki 1331/H. 731 de Kahire'deki kaadıy'ul kudat bölgesi dahilinde elli tane naîb tayin edilmişti. Sultan bunların sayısını düşürdü ve 1380/782 H. de bir fermanla tıer kadTnın ancak dört naib tayin edebileceğini emretti. Fakat 1416/H. 819 da bunların sayısı gene 200 ü buldu ve Sultan bir fermanla bunların sayısını pn olarak tesbıt etti(7).

Osmanlı kadısı da aynı şekilde naîb tayin eder; ancak bunların sayısını kendi arzusu ile arttıramaz. Yeni bir naîb tayini ile bölgesi dahilinde mahkeme kurması için, bunun gereğini merkeze arz etmesi ve tayin ve kuruluş^İhdas) iznini alması gerekirdi. Örneğin, 2 Sa-fer 994 (23 Ocak 1586) tarihli bir hükümde, saltanat makamı İstanbul kadı'sma, «İstanbul'da beş mahkeme olup bunların yeterli olmadığını, hususen kış mevsiminde uzaktan gelmenin zor olduğunu bildirmişsin. Tahkik edip gereken yerde bir mahkeme ihdas edüb, icra-yı ahkâm-ı şer'iyye eyleyesin»(8) diyor. Daha 15. asırda şehirde 13 nahiye olduğu bilindiğine göre,(9) demekki her nahiyede naib bulunmuyordu. Burada zikredilen bölgede görüldüğü üzere, naîb

mahkemesi kurulacak yerin diğer semtlere olan mesafesi ve o bölgenin nüfus ve iş hacmi en mühim rolü oynamalıdır. Ana-

(7) Lapidus, Müslim Citıes. s. 136.

(8) R. Refik, 16. Asırda istanbul, s. 30.

(9) H. inalcık, istanbul. E. of. Isl. IV. s. 239.

dolu'da bunun ne gibi bir kıstasa göre seçildiği ve belirli bölgelerdeki nitelikleri havi listelere rastlayamadım. Ama her halde mekânsal bir dağılım gözönüne alınmalıdır. Kısacası niyabet Osmanlı idaresinde belirli bir bölgede adlî ve mülkî alanda kadıyı temsil eden kurumdur.

Kadı jıaîb tayin ederken, umumiyetle o mahallin ulemasından olanları seçer. Bunlar o yerin medreselerinden icazet almış kimselerdir. Bu gibiler bazen kadı'nm maiyyetindeki işlere de tayin edilirler. Zira göreceğimiz üzere mahkeme personelinin de belirli bir tahsil ve hukuk bilgisine sahip kimseler olması gereklidir. Genellikle mahalli medreselerdeki müderrislerden, bazı ahvalde keşif vs. gibi davaya ilişkin konularda adli yardımcı olarak da yararlanılıyordu. Dr. Ergenç bu gibi kimselerden iki kişiyi Ankara kadısının Murtazabad kazasına tayin ettiğini zikrediyor^10) .

Naîblerin görevleri; kadı adına onun görevlerini ifa etmektir. Davalara bakmak, gerektiğinde keşfe çıkmak, görevlerinin başlıcasıdır. Ancak mülki otorite olup olmadıkları ve kadı'nm yetki sahasına giren her işlemi icraya yetkili olup olmadıkları kesinlikle belli değildir. Sicillerde naîblerin normal hususi hukuk davaları dışında kati, hırsızlık gibi olaylarda keşifle görevlendirildiklerine dair birçok kayda rastanıyor. Örneğin, 1583 yılına ait Şer'iyye sicilinin 191 nolu hükmü, «Kiçi Haymana kazası naîb'inin ve şuhud'ul halin keşfe çıktığını» belirti- yor(11). (buradaki şuhud'ul hal ahali esnaf ve medreselilerden seçilip görevlendirilmiş bir grup olmalıdır) Na-îbler görevlerini kötüye kullandıklarında kadı tarafından azledilirler. Bazı halde merkezi hükümet kadı'yı, naibini azletmesi için ikaz eder veya emir veriK12). 1

(10) Ergenç, Ankara, s. 122.

(11) Ongan, f No. lu Sicil. s. 191 hüküm.

(12) Dağltoğlu, Bursa, s. 5 Nr. 32 Mudanya naibinin azlina dair istan-bul'dan 972 (1562) tarihli hüküm.

31

25

16. asır sonlarından itibaren kadı'lar usulsüz olarak naîbteri iltizam usulü ile tayine başladılar. Merkezi hükümetin bu uygulamayı şiddetle yasaklamasına rağmen yolsuzluk ve adaletsizliği artıran bir usul olarak yerleşmeye başladı. Örneğin evail-ı Zilkaade 1006 (1595) tarihli adaletname, böyle naîb tayinini şiddetle yasaklıyor^3).

Mekânsal (yatay) hiyerarşide naîblerden sonra kadıların en önemli yardımcısı olarak mahalle biriminin başındaki imamları sayabiliriz. Tabii imamın hukuk adamı ve yargı görevlisi olarak hiçbir rolü yoktu. Belki bazı anlaşmazlıkları, bir cemaat üyelerinin yakınlık havası içinde çözmekte rolü oluyordu. Ama o daha çok bir muhtar görevini yerine getiriyordu. (Muhtarlık II Mahmud devrinde ihdas edildi).

Osmanlı mahallesi bir cami veya bir kilisenin etra-, fında biçimlenen organik bir ünitedir. Bu topluluğun ortak bir din, menşe ve kültüre dayanan özelliği göz önünde tutulmalıdır.,Pratikte her mahalle kendi okuluna ve diğer alt yapısal tesislerine sahipti. Bunlar vakıf ve bağrşiarta yaşıyordu, imam mahattenin yöneticisi ve temsilcisi olarak kadı tarafından onun arzı ile tayin edilir ve kontrol edilirdi.

Bu mekânsal hiyerarşik dağılıma bir örnek olarak istanbul'u alabiliriz. Fetihten 70 yıl sonra şehirde 13 nahiye vardıO4). Her nahiyenin müteaddit mahalleleri vardı. 17. asırda bugünkü istanbul, başta surlar dahi- lindeki istanbul sonra Galata, Eyüb, ve Üsküdar (bilâd-ı selâse) olmak üzere dört tane kadı tarafından idare ediliyordu, istanbul kadısı'nın 17. asırda kendi .bölgesi dahilinde 26 naîb tayin etitğini Osman Nuri Bey bildiri- yor. Bu 26 naîb, surların dışında Çatalca'ya kadar uza- nan 700 köyün dahil olduğu bir alanda, kadının tem- silcisi olarak görev yapardı. Galata kadısı aynı şekilde

(13) inalcık, Adaletnameler, gene inalcık, istanbul s. 229.

(14) a.g.m., s. 229. -.ta

civardaki 300 köy üzerine 44 naîb tayin ediyordu. Me- dine-i Üsküdar mevleviyeti (mollalık, kadılık) 5 naibliğe sahiptK15). Bu sınırlar kadı'nın

yargı ve yönetim bölgesi olup, bu bölgenin dışında yetkileri yoktur.

26

Taşrada ise 16. asır sonlarından itibaren kadıların yargı bölgeleri dahilinde devre çıkması gibi bir usulsüzlüğün yerleştiği görülmektedir. Normal olarak belki naîblerin teftiş veya keşif gibi işlemler için makul sayıda adamlarıyla köy ve nahiyelere gitmeleri gerekirken; köy köy, çoğun diğer mülki ve askeri amirler ve kalabalık bir maiyetle gezip, reayanın bedava yem ve yemeğin alıb, resm-i kısmet için zorla dava görmek^16), taleb harici tereke taksimi^ veyaL normal ölüm ve kaza sonucu ölümlerden cerime almak gibi yolsuzluklara başvurmaktadırlar. Bu konuda başta Prof. H. Inalcık'ın yayınlayıp açıkladığı Adaletnameler olmak üzere yayınlanan başka belgeler de vardır^17). Benzer usulsüzlüğü kadıların naîbleri de kendi bölgelerinde tekrarlamaktaydılar. Bu durumun geniş ölçüde devrin enflasyonist konjonktürü ve iktisadi krizle ilgili olduğu, kadıların fazla kazanç için bu yola başvurdukları anlaşılıyor. t.

l

(15) Osm. Nuri, MUB. s. 300 Evi. Çelebi, l. C. s. 396-432-472 den naklen.

(16) H. Inalctk, Adaletnameler, s. 129 ve 138 den bir örnek: «rüsum-u kısmete ğadr iylemişiz tekrar kısmet lâzımdır deyu kısmet ıdub

ekser müteveffa muhallefatı ikişer ve üçer kere bu tarikle kısmet olunmayla gene «naib olanlar kadini ne mahalde oturub, icra-ı ahkam-ı şerMyye idegelmişler ise ol mahalde oturup ve davet olunmayın çıkub karye be karye gezmeyenler».

(17) Chicago Orient. Inst. Fotokopi Arşivi. Kanunnameler III. A. 58-Nr. 61-11 den bir örnek: «darendeğanı ferman-ı hümayun..... südde-i saadetime umur ve arzuhal gonderüb... nam kadı kadimden kadı otura geldiği mahkemede oturmayub naib ve kethüdası ve ademlenyle çıkub karye be karye gezub, fıkaranın ehl-i tyallarıyle sakin oldukları evlerine konub, muft ve meccanen ,syem ve yemeklerin alduğundan gayri, akçelerin alub ve içlerın-den biri fevt oldukda veresesinden cebren kısmet idub...» Ay-nca âiğer bir ömek için bkz. Ç. Uluçay, 16 Asırda. Saruhan'da ^Eşkıyalık, s. 112. w

Bu tür örnek olayların artışı niyabet ve kadılıkta tayin müessesesinin bozulması ile de yakından ilgili olmalıdır. Naib tayini iltizam benzeri usulle yapılmağa başlamıştı.

Kadı'nın Mülki Görevinde Kendisine Yardımcı Olanlar

Belirtildiği üzere kadı Osmanlı şehrinde, şeriat adamı olarak diğer görevlilerle yakın bir işbirliği içindedir ve görevleri de bu nedenle salt bir yargı organı olmanın ötesine taşar. Bu görevlere şehirin yönetimi, asayişi, esnaf loncalarının denetimi, üretimin, pazar yerlerinin kontrolü, narh ve fiyat kontrolü olarak saymıştık. Bunun dışında vakıfları, okul ve camilerin yönetimini denetlemek onun başlıca görevleridir. Gene imar nizamı, temizlik ve diğer alt yapısal hizmetlerin görülmesinde mü- -eyyideci bir otorite olarak rol oynar. Bütün bu görevlerde de kendisine birtakım memurlar yardımcıdır. Esasen kadı icracı otoritelerle, onlar da kadıyla yakın işbirliğinde bulunmak zorundadırlar:

Kadının^ asayiş işlemi için işbirliğinde bulunduğu memurlar vefdiğer görevliler şunlardır.

Subaşı: Osmanlı devrinin başlangıcında merkezden tayin edilirdi. 16. asır sonlarından itibaren beylerbeyi ve sancakbeyleri tarafından onlara bağlı bir memur olarak tayin edilmeğe başladı. Subaşı'mn asayişle ilgili görevleri sadece şehir içine mahsus değil-^ift1 a)r--Esasen-hef- sancak-kazaygH^kâfaül eden su-

başılıklara ayrılmıştır. Subaşmın tayinini beylerbeyi veya sancakbeyi bir mektupla kadıya bildirir ve bu durum si- cile kaydolunur^9), iki görevi vardır. Birincisi bad-ı heva adı altında toplanan cürm-ü cinayet, niyabet, resm-i

(18) Ergenç, Ankara, s. 94.

(19) Jenings, Kayseri, s. 59 da, Kayseri subasısmın sancakbeyi ta- rafından tayin edildiği örneğini veriyor.

arusane gibi vergileri toplamaktır ki (mali görev) ikinci görev de bu mali göreve ilişkin olarak kolluk görevini yerine getirmektir. Kolluk görevi aslında geleneksel idare sisteminde yargı bölümünden bir görev olup, ka- dıya ait olması gerekiK20). Ancak kadının kolluk göre- vini vekâleten subaşıya bıraktığı malûmdur. Subaşı bu görevi onun adına yerine getirir ve

ehl-i örfdendir. Bu nedenle kadının hükümlerinin ve merkezden gelen emirlerin uygulanmasını sağlamak, suçları önlemek ve suç işleyenleri takip edip yakalamak, koğuşturmak ve kadı'nın suçlu görüp hüküm verdiklerini cezalandırmak onun görevidir. Şüpheli kimseleri takip edip, yakalamak hakkıdır. Ancak kadı hükmü olmaksızın cezalandıra- maz. Bu yüzden gece gündüz bu gibileri mahkemeye sevketmek yetkisi vardır^21). Subaşı bir anlamda adli zabıta, diğer anlamda en yüksek emniyet görevlilerin- den biri ve infaz memuru olarak Osmanlı kadfsının en başta gelen yardımcısıydı.

Yasakçılar (Asesler): Subaşının yanında, sancat±>eyrtaratmdamrtanan yetermce- ases^yasakçt^ bulunur. Bunlar geceleri çarşı ve pazar yerlerini beklerlerdi. Şehrin neresinde ne kadar ases bekleyeceği kanunnamelerde belirtilmişti. Görevleri karşılığında, asesler dükkân sahiplerinden belirli bir ücret alırdı. Bu ücret geliri Beylerbeyi veya sancakbeyine tahsis edilmiştir. Asesbaşılık genellikle 16. asırdan itibaren mukataaya veriliyordu. Bunlar, hırsızlık olayında ihmalleri görülürse ^taTmlctjüJa yfıkÜmKU4dİlgr(22). Pir Örn^k "Rnrjnsr.uk (Tekirdağ) bağlarına korucu ve yasakçı lazım olduğun- s

ı

k-

l l

l

(20) Schvveigger'in seyahatnamesinda, Alman şehirlerindeki Profos vey Blutrichter'i subaşma benzeterek açıklaması fonksiyonel bakımdan anlamlı bir ö'mekdir.

(21) Ergenç, Ankara, s. 95-96.

(22) Û. Ergenç, Ankara, s. 97-98 den örnek; 9 Şaban 978 tarihli Konya Sicilinde; «Asesbaşılık mukataası 50 altına beylerbeyi kethüdası Mehmet bin Hamzaya» veriliyor.

dan, dergâh-ı muallâ yayabaşılarından İskender Subaşı yasakçı .tayin edildiği, mektub-u şer'iyle ilâm olunmağın; kasaba-i mezbure ahalisi Müslüman ve kefereleri mec-lis-i şer'e (kadı mahkemesi) cem olub; mezbur İskender

subaşı ve yoldaşlarından altı nefer kimesneye tarih-i sicilden (kadı siciline kayıtdan) günde yirmi akçe tayin eyleyüb... (Rodoscuk Şer'iyye Sicili. Nr. 1511 - s. 28 r. 14 CA 957/31 Mayıs

1550) hükmüdür. Kuşkusuz görevlilerin kontrolü kadı'ya ve naiblere aittir. İhale ile verilen bu görevin yerine getirilmesine dikkat ederlerdi.

16. Asır sonlarından itibaren asayişsizliğin artması dolayısiyle subaşılara takviye kuvvet olarak yasakçılar verildi. Yasakçılar şehir asayişinde Subaşı ve kadı'nın yardımcısı olarak olağanüstü şartlar dolayısiyle ortaya çıktılar. Bu kuvveti genellikle kapıkulu askeri meydana getiriyordu^23). Özellikle 16. asır sonlarında sahte kapıkulu olarak ortaya çıkanları takib ve yakalamak da bunların görevleriydi.

Kale dizdarları: Beylerbeyi sancakbeyi ve kadı'nın denetimi altında şehrin iç kalesinin (ki hazine ve mühim ev(şk buradadır) müdafaa ve inzibatından sorumlu olarf dizdar ve kale erlerini de kadının yardımcısı olan ehl-i örf arasında saymak gerekir. Tabii bu takımın teftişi de kadı'ya ait bir görevdi. Kale dizdarlarının teftişi konusunda sayısız örneklerden birini verebiliriz; Yoros kalesi dizdarı Sadullah'ın kale içindeki evleri otluk olarak doldurduğu ve gece bağ ve bahçesine gi-dib kale hıfzında bulunmadığı için, Yoros kadısına teftiş etmesi için divan-ı hümayundan hüküm gönderiliyor. (BA, Mühimme 3, sh. 66-27, 21 N 966/27 Haziran 1559)

Osmanlı kadıları, sancakbeyi veya beylerbeyinin devamlı sefere gittikleri gözönüne alınırsa, esasında şehir yönetiminin ve güvenliğinin birinci derecede so-

(23) a.g.e., s. 99-108.

rumlu amiriydi. Görevinin dini niteliği gereği, birçok müessese üzerinde meşru ve doğal görülen, sıkı bir denetim yetkisi de vardı. Buraya kadar saydığımız örf ehli dışında kadı'nın esnaf ileri gelenleri, ayan ve eşraf ile de teması bulunup, bu grublar nezdinde önemli yardımcılara sahio olduğunu belirtmek gerekir. Esnaf ileri gelenleriyle sadece narh tesbiti, lonca işlemlerine nezaret ve lonca kethüda ve yiğitbaşılarının tayin ve kaydı gibi konularda değil; asayiş işlerinde de işbirliği etmiştir. Örneğin 1599 yılında Ankara kadısı esnafın ileri gelenleriyle birlikte, ahaliyi Celali eşkiyasının

saldırılarına karşı organize etmişti(24). Gene üretim ve zenaat dallarının denetiminde ve iktisadî tedbirler alınırken aynı yol iz- lenmtştiH25).

Şehirler ve civarındaki tekke ve zaviyelerdeki tarikat ehlinin yaşayışı ve faaliyeti de kadı'nın gözetimi altındaydı. Ehl-i tarikat ve zaviye mensublarının siyasi-dini yönden muhalif ve mugayir hareketleri olm^ma- sına, aynı şekilde medrese talebeleri arasındaki benzer durumlara da o dikkat etmek zorundaydı. Bunların tedibine dikkat eder veya merkezi hükümetten bu yolda emir gelirdi. Örneğin; Varna kadısına yazılan 4 M. 967 H/6 Ekim 1559 tarihli

hükümde; Keligra(?) hisarmdaki Saru Saltuk zaviyesi aşıklarından Mehmed'in şer*i şerife mugayir söz ettiğini ve tedib'i emrediliyor. (BA Mühimme defteri 3, hüküm 418)

Narh tesbitinde de esnaf ve ahalinin ileri gelen- leri kadıya yardımcı oluyordu. Bununla beraber narh konusunda Kadı'nın başlıca yardımcısı muhtesibtir. Onun için bu konuyu gözden geçirmekte yarar görüyo- ruz.

i i

(24) Ergenç, Ankara, s. 136-21 Zilkaade 1007/17 Haziran 1599 tarihli sicil kaydından

(25) a.g.e., s. 138-Mum ve yünün şehir dışına çıkacılmaması için An- kara Kadısı ife esnaf kethüdasının müşterek karan.

Muhtesib ve narh işlemi: Muhtesib kelimesi «Hısbâ»dân gelir. Bu Kur'anda rastlanmayan bir kelimedir. Zaten İslâm hukukunda muhasebe anlamındadır, ve sonradan mali zabıta ve genelde zabıta gibi kullanıldı. Günlük hayatta Müslümanların, iyiye uymak kötüyü izlememek (emr-i bi'l mâruf ve nehy'u an'el münker) şeklinde, birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen kurallar bütünü olarak tarif edilmektedir. Şüphesiz; hisba sahibi olarak muhtesibin

bu kadar geniş bir alanı neredeyse hayatın tümünü denetleyebilecek bir kurum olmayacağı açıktır. Bu nedenle bir zabıta ve hatta sadece çarşı pazar ve ekonomik faaliyeti denetleyen bir zabıta halinde ortaya çıktı. Nitekim bu kuruma 11. asırdan önce İspanyamda, 12. asırdan evvef de Mısır ve Suriye'de rastlanmadığı belirtilmektedir(26). Gene bu tür görevin başlangıcı da kesinlikle anlaşılmış değildir. Genellikle bu görev sahibinin eski Hellen-Bizans şehirlerindeki «agoranomas» denen memurun İslâm-ortadoğu

şehirlerindeki devamı olduğu ileri sürülür(27). Emeviye devrinde muhtesib'in görevlerini sahib al sukh denen bir memur yerine getirmekteydi. Muhtesib, klâsik is-lâmda çarşı pazar kontrolü dışında, re'sen

ahalinin toplum kurallarına uymasını denetler ve zorlardı. Muhtesib dini kurallara uyulmasını sağlayan geniş görevli bir memur olarak, kadıyı da bu konuda uyarır ve eleştirebilirdi. Osmanlı döneminde muhtesib'in bu görevleri son derece daralmış ve o diğer örf ehlini meydana getiren memurlar arasında özellikle çarşı pazar ve narh kontrolüyle, meskukâtın rayicine dikkat etmekle görevli bir memur haline gelmiş olup, kadı'nm başlıca yardımcısıydı. Her halde de görev alanı şehrin sınırlarının ötesine pek taşmamaktaydı.

(26) C. Cahen. Hısba Ene. of. Isl vol III, s. 486.

(27) Pauly-Wıssowa, Byzantıne Egypt, West Johnson, s. 487 gene Demombynes, Müslim Instıtutıons. s. 154-55

Onaltıncı yüzyılda ve muhtemelen daha önceden de muhtesiblik iltizamla verilen bir görevdi ki "ihtisab mukataası" denirdi. Bu mukataa'nın genellikle kapıkulları nda n birine ya da iltizam sahibi birine verildiği bilini-yor(28). Bu mukataayı alan, bedelini cerimeden veya ihtisab rüsumunun tahsilinden çıkarırdı. Bazan bu mu-kataanın bir has olarak devlet ileri gelenlerine verildiği de oluyordu. Bu gelirler narha uymayan veya geleneğe aykırı üretimde bulunan esnaf ve zanaatkardan alınan cerimeler ile, çarşı pazara gelen mallardan alınan resimlerden (yani ihtisab rüsumu) meydana gelmektedir. İhtisab rüsumu; a) narhtık akçası (2 şer akça ki narh konan maddeleri satandan alınır.) b) bac-ı pa-zar'dan ibarettir. Bac-ı pazar şehir ve pazara geten malların giriş ve satışından alınır. Geleneksel Avrupa kentlerindeki octroi resmine benzer. Gene rüsum-u kapan ve rüsum-u kantar diye anılan resimler bu bütündendir.

Kadı ile muhtesibin önemli bir görevi para rayicine dikkat etmek ve alış verişin bu rayiç üzerinden yapılmasını gözetmektir. Tabii bu gözetim ve denetimi asıl yürüten muhtesibtir. Kadı ve muhtesibin başlıca görevi, iaşe maddelerine (bilhassa hevayic-ı zarurîye denen et, ekmek, yakacak gibi- lat. res necesseriae) narh koymak ve bunun uygulamasını sağlamaktı.

Narh esasta ortaçağların sonuna doğru ortaya çıkan bir uygulamadır, diyor Cahen(29). Bu belki de fi-atın resmi görevlilerce tesbiti olarak anlaşılmalıdır Muh-tesib, kadı'nın yanında eşraftan ve lonca temsilcilerinden meydana gelen bir kurulla narhı tesbit eder. Narh usulü ihtisab kanunlarında etraflıca açıklanmıştır. 1562-63 tarihli bir kanunnamede; «Muhtesib olan kimsenin kadı vasıtasiyle 10 a 14 üzere narh vermesini, o yerin ayan ve ihtiyarlarından ve emekçilerinden kimselerle

(28) ö. Ergenç, Ankara, s. 157.

(29) Cahen, Hisba. Ene. of Isl. vol: III., s. 488.

39

32

hesabı yapıp ona göre ona ondört (% 40) kârla narhın tesbiti» emrediliyon30).

Bununla beraber bu ona-ondört (% 40) ün sabit bir oran olmadığını belirtmek gerekir. Bu oran ürüne, duruma, ticari fiyat oynamalarına, emeğe göre değişir ve narh tesbitinde mevsimin dahi rolü olup yılda birkaç kere yapılır, inşaat ustalarının ücreti mevsimlere göre ayarlanır. Ekmeğe % 40 kâr konamaz. Bir demirci ile kitap süsleyicisinin (müzehhib) ürünü için aynı oranda narh konamaz. Bunun gibi birçok konular gözönünde bulundurulur^31). Narh'ın konuş usulü üzerine Prof. Barkan, neşrettiği Ihtisab Kanunlan'nda etraflı izahat vermiştir(32). Narh Tanzimat'ın ilanından sonra yavaş yavaş birçok maddeler üzerinden kalkmış ve nihayet et ve ekmek gibi birkaç zaruri madde ile sınırlı kalmıştı.

Istifçi ve karaborsacıları takib, esnafın teftişi, fiat, ölçü, kalite temizlik kontrolü ve uygunsuzluk edenleri cezalandırmak muhtesib'in vazifesi idi. Özellikle yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra ihtisab ağalığı başkentte ve vilâyetlerde güvenlik ve malî görevlerle de yükümlü bir makam haline gelmiş, vfakat zamanla ilgili kurumların yeniden kuruluşu tamamlandığından 19. yüzyıl ortalarında tamamen lağvedilmişti^33).

Osmanlı îk^dısının en önemli bir görevi de büyük şehirlere taşradan sevkedilen, koyun (et ihtiyacı için) tahıl ve hattâ üzüm ve harb için gerekli stratejik maddelerin kaçakçılık konusu olması, yabancı tüccara devre-dilmemesidir. Bu nedenle merkezden sıkça gelen fermanlar istekleri ve pazar noktalarının denetimini kadıya

(30) ö. Ergenç, Ankara, s. 159.

(31) ö. Ergenç, Ankara, s. 160 den örnekler; 1588-89 (997 H.) «narh listesinde badem halvasının okkasının 23 akçeye satılmasına, pazarbaşı ve muhtesib birlikte karar vermiş.» Zi'lkaade 1002 (temmuz 1594 de «Ankara eşraf ve ayanı müracaatla ekmeğin 400 dirheminin 1 akçe olmasını ister ve kabul ettirilerek sicile kaydedilir

(32) Ö.L Barkan, Ihtisab Kanunları. Türk Tarih Vesikaları Derg. Yıl 1942 C. l-lll, s. 5-7-9.

(33) I. Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli idareler, s. 112-113

emretmekteydi. Örnekler sayısızdır. Rumeli'nin sağ ve sol kolu (yani kuzey ve güney yolu öğesi) kadıları İs-tanbula koyun gönderilmesi hakkında bir Divan-ı hümayun hükmü (BA, Mühimme 3, Selh-i Muharrem 967/1 Kasım 1559, hüküm 479) veya istanbul'dan Boğaz Hisarına varan bütün kadılara; «deryada küffar-ı haksara tereke verilmemesi» yani ecnebi gemilere tahıl devredilmemesi hususuna dikkat edilmesi hakkında hüküm (Rodoscuk şer'iyye sicili, Nr. 1511, s. 83 r, Evail-i CA 958/Mayıs 1551 ortası)

Kadı'nm mali ve diğer alandaki görevleri

Kadt'nın mali görevlerinin başında «avarız hanelerinin kayd ve muhafazası ve bu verginin toplanması gelmektedir(34). Kadı'nm bir diğer malî görevi de para rayicine dikkat etmek, rayicden fazlaya sikke mübadelesini önlemek; tedavülde kalp veya kırkık sikke bulundurulmasına mani olarak, müsebbiblerini cezalandırmaktır. Merkezi hükümet bu konudaki emirlerini beylerbeyi, sancakbeyi ve kadılara hitaben yazar(35). Muka-taaya verilecek yerler için mukataa sahibine iltizam tezkiresi vermek ve mukataa beratının sicile kaydı, kadı-'nın göreviydK36).

Kadı'nm bir görevi de ordunun ihtiyaçlarını temin, yol ve konaklama tesislerini önceden kontrol ve bilhassa toplanan verginin orduya seri'an yetiştirilmesiydi. Nitekim 1583 Temmuzunda Murtazaabad kadısı Ah- &

k

(34) Ongan, 1 Nolu Ankara Sicili, s. 106. Burada avarız hanelerinin kaydına dair bir örnek vardır.

(35) A. Refik, 1200-55 arası istanbul, s. 16 dan naklen, bir ferman örneği veriyor; «Şam Valisine ve Şam-ı şerif kadısına hitaben yazılmıştır.

Aynı şekilde, H. inalcık, Adaletnameler; 1595 ve 1520 Adalet- nameleri: A. Refik, Hicri 12. Asırda istanbul, s. 98.

(36) Ongan, f Nolu Ankara, s. 36-38 Nr. 83, «Ankara Yahudilerinden alınacak üzüm bac'ınm iltizamının 5600 akçeye Yunus'a verildiğine dair tezkire.»

41

34

med Efendi nüzul vergisini toplayıp, bizzat Erzurum'a kadar giderek orduya teslim etmiştj(37). Bundan başka tesbit edilen narh üzere, civar köylüleri ordunun geçeceği yere mal sevkedip sattırdı (bir mükellefiyetdi; buna sürsat denir ve kadı bu işlemi örgütlerdi).

Şehrin alt yapısal tesis ve hizmetlerinin gözetilmesi onun görevlerinin başında gelir. Bu nedenle vakıf mütevellilerini kontrol ve azl yetkisi de vardır. Esasta mütevelli ve vakıf geliri toplayan cabî gibi memurlar onun tarafından tayin edilmekteydi^38). Gene vakıf kurumlarından sayılan medreseleri kontrol etmek, müderrislerinin tayin veya azli için arz yetkisi, imaretlerin ve talebe-i ulûmun iaşesini denetlemek ve gözetmek onun görevidir^39). Esasen vakıf medrese gibi kurumlar üzerinde Kadı'mn otoriter kontrolü daha eski devirlere kadar uzanmaktadır. Kadılar Memlûk devletinde de vakıf gelirleri ve mali meseleler kadar, şehrin mektebleri ve mali idarelerinden sorumlu idiler(4°).

Kadı'mn bir diğer görevi; geleneksel şehirde büyük sorun olan iaşe kıtlığının giderilmesi ve civar yerlerdeki kaynaklardan teminini gözeterek, istifçilik ve karaborsacılık b/enzeri yolsuzlukları önlemekti^41). Evasıt-ı

(37) Ergenç, a g e., sah. 126.

(38) Ongan, 7 Nolu Ankara Sicili, s. 36, Nr. 87 den örnek: «Su/sa'daki isa Bey vakfının Ankara'daki dükkanlarına ve Mur-tazabad1 in Kayı köyüne Nizami'nin cabî tayini.

(39) Dağlıoğlu, Bursa. s. 96 dan örnek: «Bursa Muradiye Medresesine müderris tayini ve Muradiye imaretinin talebeye vereceği yemek 8 Zı'thicce.987 (1579) tarihli a.g.e., s. 51 7 Receb 979/1567 tarihli diğer bir örnek.

(40) Lapidus, Müslim Cıties. s. 136.

(41) Ihtisab Kanununda değindiğimiz bu fonksiyona birkaç örnek vermekle yetinelım, Örneğin 16. asır Bursa sicillerinde, «şehre soğan ve hububat gönderilmesine dair» bir kayıt. Dağlıoğlu, Bursa. ves. 34 ve ves. 42.

Gene aynı dönemde İstanbul sicillerinde «Mısır'dan gönderilen pirincin İstanbul'dan başka yerlerde boşaltıimamasma» dair hükümler vardır. A. Refik, 16. Asırda İstanbul, dah. 120 ves. 151

42

35

Zilhicce 1159/1746 Aralık sonu tarihli bir ferman Bursa kadısına; kıtlık dolayısiyle Eskişehir ve civar tüccarların Bursa'ya hınta ve şeîr (arpa,buğday) getirib satmadığını, anbar sahiblerinin oraya gidip buğday aldıklarını; ve civar kazalarda kâfi olan zahirenin bunlarca satın alınmasının önlenmesini emrediyor. Bu tip önleyici mekanizmaların bölge çapında da kadıların yürüttüğüne bir delildir. (Bursa Şer'iyye sic. 1159 sene, No: B 168 Evasıt-ı Zilhicce/ 1746 Aralık sonu)

İmar denetimi ve kadılar

Şehrin imar düzeninin denetimi konusunda kadı'nın başyardımcısı mimarbaşıdır. Su yolları ve surlar ve yol üzerine bina kurulmaması, sundurma ve balkonların sokağa sarkmaması, gayrimüslim semtlerindeki evlerin içine hamam yapılmaması, mezarlık ve pazar yerlerinin kadı'nın izni olmaksızın nakledilmemesi ve bu konulardaki faaliyetin onun yürüteceği muameleye bağlı olması konusudur. Özellikle pazar kurulacak yerlerin tesbiti veya mevcut pazar yerlerinin değiştirilmesi konusu imparatorlukta merkeziyetçi bir ekonomik yönetime bağlıdır. Bu konularda mahallin kadısı'nın makul sebebleri sayarak durumu saraya arz etmesi ile oradan çıkacak müsaade üzerine işlem yapılır. Nitekim elimizde mevcut olan bu tür bir belgede bu süreç açıkça görülmektedir. Topkapı Sarayı Arşivindeki bir berata göre; istanbul kadısı Efendi, halen Eğrikapı'da kurulmakta olan haftalık pazar'ın o yerin geliş ve geçişini (murur-u ubur) aksattığını ve semt sakinlerinin isteği üzerine, pazar yerinin Çukurbostan'da yeni kurulan dükkanlar önüne (Edirne kapı Mihrimah Sultan Camii Evkafı dükkanları) nakledilmesinin daha uygun olacağını Saray'a arzet-miştir. Saray'ın verdiği evahir-i Receb 1010(Ocak 1602) tarihli berat'la kadı'nın arzı üzerine bu naklin uygun gö- ı-l

rüldüğü ve yapılması emredilmektediK42). imar kanunlarında' kadı'mn baş müşaviri ve yetkili adamı mimarbaşı olmakla beraber nihaî merci kadıdır ve Babıâliye sorulacak meselelerde onun aracılığı gerekir. Örneğin cami civarında Hıristiyan oturtulmaması (A. Refik 16. asır, sah. 15) veya Yahudi mezarlığın yerinin değiştirilmesi (A. Refik 1200-55 İst. s. 29) veya şehrin su yolu tamiri için filan yerden su getirilmesi gibi örneklerde emir istihsali

bu usulle mümkündür. Bu konularda Prof. İnalcık ve Osman Nuri Bey'de daha etraflı örnek bulunacak- dıK43). İmar nizamına ilişkin müsaade istihsalinde müracaat makamı kadıdır. Azınlık cemaatları mabed tamiri gerekirse müsaade için ona istida takdim ederlerdi. O da konuyu mimarbaşma tahkik ettirerek izin verir ve sicile müracaatı ve verilen izni kaydeder. Yetkisini aşan konularda merkeze sorar. (A. Refik 16. Asırda İstanbul Hayatı 44-45-46. sahifeler) gene mimarbaşının gerekli gördüğü yıkım işlemleri onun müsaadesiyle ofuK44). inşaat işçilerinin

ücretinin ve malzeme fiyatının tesbiti, mimarbaşı ile lonca temsilcilerinin onun huzurunda toplanmasıyla yapılır ve sicile kaydedilir^).

,^ Kadı ve diğer memurlar arasındaki

hiyerarşik ilişki

Kadı bütün bu görevleri arasında askeri sınıf mensublarının da (vergiden muaf müslim, gayrimüslim yönetici veya yönetime yardımcı olmaktan dolayı imti- yaz ve ihtiyar sahibi olmuş zümre) teftişiyle görevliydi. Esasen kadı'mn ehl-i örf mensubuyla olan ilişkisine

(42) Topkapı Sar. Arşivi: berat Nr. 9285 Evahiri Receb 1010(Ocak 1602)

(43) \na\cik-fstanbul. Ene. of Isl. Osman Nuri MUB. Kadının Vezai-fi Belediyesi bahsi

(44) Şerafettın Turan, Osmanlı teşkilatında Hassa Mimarları, sh. 3 sh.9-10.

(45) a.g.m., s. 5-9

değinmekte fayda vardır. Klasik devirden beri Ortadoğu şehrinde kadı ile vali'nin arasındaki sıkı işbirliğinin sebebi, kadının yöneticinin infaz kuvvetine olan ihtiyacı, ikincisinin de birincinin hukuki hüküm karar ve istişaresine olan ihtiyacıdır. Temelde bu ilişki Osmanlı imparatorluğunda da devam etmekteydi. Görev ve yetki bakımından önceden anlattıklarımıza ilave edilecek şu hususlar vardır; beylerbeyi veya sancak beyi'nin idari sorunlar veya reayanın müracaatı ile ilgili olarak kadıya mübaşir ve mektub göndermesi nadir örneklerden de- ğildi(46). Beylerbeyi veya sancak beyinin kadt'yı sefere giderken şehirde vekili mutlak olarak bıraktığı da biliniyor. Örneğin Ankara sancak beyi Mustafa Bey 1598-99 seferinde Kadı ibrahim Çelebi'yi bir mektubla vekil bırakmıştı(47). Demekki adalet ve infaz; yargı ve icranın birbirinden ayrılmaz fonksiyonlar oluşu ölçüsünde, bir işbirliği de söz konusuydu. Uriel Heyd; kadı ve beyler-beyiler arasındaki sürtüşmeden söz eder. Ona göre ehl-i örf, kadı'nın adaleti icrasına karışır ve

hükümlerini uygulayıp uygulamamak üzerinde karar verir. Muhtemelen buhran ve çöküntü zamanlarına ait örneklere dayanarak ileri sürülen böyle bir iddiayı^48) Osmanlı taşra idaresinin oldukça devamlı bir özelliği saymak mümkün müdür? Teorik bakımdan hiyerarşik düzende beylerbeyi veya sancak beyinin kadıya üstün bir yanı yoktu. Ancak verdiği örnekler Heyd'in yorumuna katılmaya yeterli midir? Mahkemenin

istiklâli ilkesi bakımından örfi ver şer'i memurlar arasında yetki bakımından hassas bir dengenin bulunması gerekirdi. Ancak bu ideal sistemin ne zaman ve ne derecede işleyebildiği ilginç bir problemdir.

Diğer yandan bir valinin makamına oturması onun tayin beratı'nm kadı tarafından tahkik edilip sicile f

1 s

1 i

',

ı « l î

U

(46) Ergenç, Ankara, sh. 88.

(47) a.g.e. sh. 92.

(48) Heyd. 219

r, r

kaydı ile mümkün olmaktaydı. Nitekim 1601 de Dede Bey seferde iken Ankara sancağı Mehmet Bey'e verilmişti. Kadı, Mehmed Bey'in beratını kabul edip görevi vermedi ve saraya sorduC49). Aynı şekilde sancakbeyi tayin edilen eski Celali Kalenderoğlu'nu, Ankara kadısı Vildanzade Ahmet Efendi 1607 yılında; «vali olarak değil, eşkiya gibi geldiği» gerekçesiyle şehre sokma-mıştı(5°).

Kadılar nasıl denetlenirdi

Bu konuda devamlı bir teftiş mekanizmasının kurulduğu söylenemez. Kadıların suistimali, kanunsuzca verdikleri hükümler ahalinin şikayetine sebeb olur veya devlet yönetiminin dikkatini çekerse, teftiş yoluna gidilirdi. Bu gibi halterde merkezi hükümet beylerbeyi veya sancak beyi rütbesinde birini gönderir ki buna müfettiş paşa denirdi. Yahut da dergâh-ı ali çavuşlarından biri mübaşir müfettiş olarak gönderilirdi^1). Daha önce Ankara sicilindeki bir hüküm zikredilerek, «Bayburd kadısının teftişi için Ankara sancakbeyi ve kadısına emir verildiği» belirtilmişti. (Ankara sicili l-s. 39. Nr. 105). Bir kadı'nm çok kere padişah fermanıyla bir başka kadı'nın icraatını denetlediği görülmektedir^52). Bu tür teftişlerin daha çok bir bölgede yolsuzluk ve şikayet artınca komşu kadılara yaptırıldığını Heyd de belirtiyor^53).

Bu gibi hallerde, merkezden de bir kadının teftişle görevlendirilerek gönderildiği olmuştur. Bunlara Toprak kadısı denmektedir. Yolsuzluğun arttığı bölgelere teftiş için seyyar kadılar gider, gereğinde davalara da bakarlardı. Bunlara Mehayif müfettişi denmekte-

(49) Ergenç, s. 125.

(50) a.g.e., sah. 125 Naima C. II, sah. 10 dan naklen

(51) V. Heyd, a.g.e., sah. 228.

(52) inalcık, Mahkeme. Isl. Ans. s. 149.

(53) Heyd, a.g.e., sah. 228.

dir(54). Yolsuzluğu anlaşılan kadı ekseri merkezden gönderilen çavuşlar marifetiyle tevkif ettirilip merkeze izhar olunurdu. Buna bir örnek olarak, evahir-ı Şaban 1076 tarihli, Saruhan sancağı mütesellimine yazılan bir fermanı zikredebiliriz. Burada Manisa kadısı'nın tevkifi ve gönderilen çavuşa teslim edilerek merkeze gönderilmesi emrediliyor(55).

Bunların dışında kadılar kendi bölgelerine tayin ettikleri naîblerini normal olarak teftiş etmekle mükelleftiler. Nazarî olarak her yeni tayin edilen kadı, kendinden evvelki kadı'nın

hüküm ve amelini gözden geçirmekle mükelleftir. Bu konuda; «kadı-yı cedîd olan kimse ibtidaki mahall-i hükümete cülus eyliye, ol mahalde mahbus olan ademlerin hallerine nazar eyliye ve her birisi ne husus için habs olunduğun istifsar eyliye. Kadı-yı cedîd olan kimesne ol mahbusların hakkında ma'zul olan kadı'nın kavlîyle amel eylemiye»(56) denmektedir. Ancak bu konuda bir uygulama olduğunu tesbit edemedim. Kadıların mahalli halk ve çıkar gr.ub-larıyla kaynaşmalarını önlemek için 20 aydan fazfa bir yerde görev yapamamaları da suîstimalî önlemeye yönelik bir tedbirdi.

Kadıların protokoldeki yeri

İslâm tarihinin her döneminde kadılar en yüksek mevkilere kadar yükselebilmişlerdir. Osmanlı imparatorluğunda da ilmiye ricalinden olduklarından, ayrı bir statüleri vardı. Daha Abbasiler devrinde kadı'nın ayrı bir giyimi ve ayrı bir tören kıyafeti vardı(57).

Osmanlı devlet protokolünde de kadıların hiye- rarşide ve etikette ayrı bir yerleri vardı. Mevleviyet sa-

(54) Uzunçarşılı, ilmiye Teşkilâtı, sah. 126-128.

(55) Ç. Utuçay 17. Asırda Saruhan. sah. 385 vas. 187.

(56) Şerh-ül Mevkufati-cM-\ sani sah. 59.

(57) Demombynes. Musl. Institut. sah. 153.

hıbi olup olmamalarına göre titülatürleri de değişirdi. Fatih Kânunnamesinde-mevleviyet payeliler için; «Akde'l kuzati'l müslimin ula vulâdi'l muvahhîdin, made-nü'l-fazl ve'l yakîn varis'ul ulum'il enbiya ve'l mürselin, huccet'ul hakk ale'l halik ecmaîn, elmuhtas bi-mezîd-i mayet'ul melik'ul muîn, mevlana... ziyde fazluhu» el-kabının kullanılması belirtilmiştir. Kaza kadıları için: «Kudvet'ul kud'at ve'l hükkam mevlana... kadısı zîyde fazluhu» elkabı kullanılıyor(58).

Herşeyden önce ilmiye sınıfının ayrıcalıklarına sahiptiler. Kul zümresinden olmadıklarından, ehl-i örf gibi siyasetle cezalandıramazlardı, «ilmiye sınıfının kanı akıtılamaz»(59) prensibi, istisnası Osmanlı tarihinde pek nadir görülen sert bir kuraldı.

Kadı bir hukuk adamı ve yargıçdı. Mahkemesine, verdiği kararların tutulduğu noter kayıtlarına müdahale edilemezdi. Bu istiklâl-i mahkeme prensibine uyulmuştur Fakat kadı aynı zamanda bir beledî amir, bir asayiş görevlisi bir mali yetkilidir. Bu alanda merkezi hükümetin denetimi, yol göstermesi ve amirliği sözkonusudur. Vakıf, medrese teftişinde bağımsızdır. Tımar ve arazi davalarında söY sahibidir, ama hüküm verjrken bir fıkıh adamı olduğu kadar bir memurdur. Davalarda şer'i konuyu müftüye sorabilir (fetva) ama örfi davalarda örfi mevzuatın gereğiyle hüküm verir. Bir hukukçu ve idare adamıdır. Nihayet bir şer'iat görevlisi olarak İslâm cemaatinin temsilcisidir. Ahalı'nin istekleri doğrultusunda bazen onların protestoları adına, merkezi hükümete arzda bulunur, yazıyla talebde de bulunur. Bu da onu örfi memurlardan ayıran bir statüdür ve bunun için de bir fıkıh adamı olarak siyaset cezasından masundur.

(58) Uzunçarşılı. a g e, sah 111-112

(59) 1595 adaletnamesinde, Sultan mahalli yöneticileri yolsuzluktan dolayı tehdıd ederken, Kadıları siyasetle cezalandıramayacağından şu ibare kullanılmıştır. «Kadılar dahi dibekte doğulub helak olub» H inalcık, Adaletnameler, 1595 Adaletnamesı.

BOLUM III

OSMANLI ŞEHİRLERİNDE MAHKEME

(Binanın Yeri, Yargılama Usulü, Mahkeme Görevlileri, Mahkeme Gelirleri ve Arşiv)

Bu bölümde Osmanlı kentindeki mahkeme, mahkeme görevleri ve görevlileri, arşiv, mahkeme gelirleri ve yargılama usulünden söz edilecektir.

Geleneksel kentlerde mahkeme binası zamanla kurumlaşma sonucu ortaya çıkan bir yapıdır. Yargının büyük kitle için bir müracaat ve celb yeri olmadığı.jgele-neksel T<entlercJe böyle Mr anıtsal binsTğeçTortaya çık-mıştırO. Ortaçağ İslâm topluluklarında da bu özellik göze çarpmaktadır. Ortadoğu ülkelerinde çağdaş endüstriyel metropoliten kent oluşumuna geçiş, Avrupadan biraz geç oluştuğu için bu geleneksel özellik bazı istisnalarıyla daha uzun zaman devam etmiştir.

İslâmın ilk zamanlarından bu yana Kadı'nın yargı makamını saptarken, bu kurumun prensiplerini hatırlatmak gerekiyor. Kadı İslâm cemaatinin hakimi olduğundan davayı camilerde görmekteydi. Cami aynı zamanda medrese idi. 8. milâdi asra kadar bu tatbikatın yaygın olduğu E. Tyan tarafından teyîd ediliyor^1). Ancak mah-

(*) Bugün örneğin Türkiye de genellikle adlîye personelinin ifadesine göre; mahkemelerin iş hacmi ıkıyuz milyon nüfuslu bir ulkenınkı kadardır. Geleneksel toplumlarda insanlar her mesele için kolayca kadı önüne çıkmazlardı,

(1)Tyan, Hıst d l'Organısatıone Jund İslâm, sah 276.

keme'nin camide kurulması gibi bir kesin kurala da teoride rastlanmamaktadır. Tersine Şafiî doktrininde mahkemeye her başvuranın (uygunsuz kimselerin) camiye girmesi mekruh sayıldığından bu uygulama yasaklanmaktadır. Hükümdar Şafii mezhebten olursa, kadı Hanefî de olsa camide yargılama yasak edilebiliK2). Esas prensip; Müslümanların kolayca ulaşabilecekleri bir yerde mahkeme kurulmasıdır.

Adaletin icrasında mekân farkı gözetilmez. Kadı mahkemeyi rivayete göre evinde de kurmuştur. Eski Iran ananelerinin taklidi sonucu; kadı'nm evinin kapısında yargı görevini yerine getirdiği de biliniyor^3).

Kadı kentin açık yolu üzerinde de hüküm verebilir. Nihayet kadı müderris ise medresede de adaleti yerine getirebilir^). (Camide mahkeme kurarsa umumiyetle sırtını mihraba döndürerek oturması tavsiye edilmektedir.)

Fatimîler, Eyyubîler ve Memlûkler devrinde kadıların kendi evlerinde mahkeme kurdukları da bilinmektedir^5).

Osmanlı kentlerinde anıtsal bir resmi mahkeme binası yoktu. Genellikle kadı kendi evini mahkeme olarak kullanır. Ancak bu bina hususi mesken niteliğini de kaybeder. Aha/r- davayı serbestçe takib edebilir ve burası mahkeme binası niteliğini kazanır. Prof. Akdağ mahkemenin

bazen kentin büyük camii yanında olduğunu söyler(6). Ancak büyük cami etrafı, esasen yüksek rütbeli kimselerin oturduğu yer olduğuna göre durum bundan ileri geliyor olabilir. 19. yy. ortalarına kadar istanbul kadısının belli bir mahkeme binası yoktu. Kadı'nın hususi konağı mahkeme olarak kullanılmaktaydı. Örneğin 1252 H./*1836 M/ de İstanbul Kadılığı Mahkemesi Edirnekapı-

(?) Sachau, Mohammedanisches Recht nach Schafiitischen Lehre, sah. 687 ve bkz. A. Schimmel, Kalıf und Kadi im Spaetmıttelalterlic-hern Agypten, sah. 28.

(3) Tyan, a.g e., sah. 277+278.

(<f) Tyan. a.g e., sah. 279.

(5) Tyan, a.g.e., sah. 278.

(6) Akdağ, T. İkt. İçt. Tarihi, C. II, sah. 76.

'da idi. Ertesi yıl kadı değişince mahkeme binası da halefinin Ayasofya'daki konağı oldu. Fakat 1837'de kadı1-nın fonksiyonları azaltılmış, memuriyet eski önemini kaybetmişti. Bunun üzerine İstanbul kadı'sının makamını ve dolayısiyle mahkemesini Bab-ı Meşîhâtteki boş odalara naklettiler ve böylece belki de İslâm tarihinde ilk defa olarakC7) kadı anonim, resmî bir mahkeme dairesinde görevini yerine getirmeğe başlamış oldu. Bu kentsel modernleşmenin bir sonucudur.

Anadolu kentlerinde de durum İstanbuldaki gibi idi. Meselâ 16 y.y. sonlarında Ankara'da belirli bir mahkeme binası yoktu. (1605 Martında Ankara'ya tayin edilen Kadı Şemseddin Efendi, Mercan Beyin evini kiralamış ve burası mahkeme olmuştu)(8)- Konya'da da belirli bir mahkeme binası yoktu.

Mahkeme böylesine hususi meskende bulunmasına rağmen dokunulmazlığı ve resmî niteliği olan bir bina haline gelmişti. Örneğin 16.yy da Manisa'da,

reaya-'dan bir kısım halk bazı muafiyetleri mukabilinde ke.ridile-

ğunda ayaklanıp kadının mahkemesini basmışlardır. Bu hareket şiddetle cezalandırılmış, ve fiilin haksızlıktan ileri gelip gelmediği araştırılmaya gerek görülmeden; isyancıların cezalandırılmaları için merkezden emir gönderilmişti^).

Yargılama Usulü

İslâm Hukukuna göre mahkeme sadece bir hakim-'den kurulacakdır. Yargının bir hakimler kurulunca yerine getirilmesi yasaktır. Bu monist kural İslâm yargılama usulünün temelidir ve sünnî mezhebinin bütün okulla- J

(7) Osman Nuri, Muhtasar Mecelle-i Umur-u Belediyye ikinci ta'b, is- tanbul 1341, sah 7-9

(8) Ergenç, Ankara, sah. 14 ve sah. 46.

(9) Çağatay Uluçay, 16. Asırda Saruhanda Eskiyalık, sah. 358-59, Ve- sika 164. fe.

l

rmca kabul edilmişti^10). E. Tyan bu kuralı, Bizans valisinin'tek yargıç olma sisteminin devamı olarak niteliyor. Orada da valinin yanında bir consilium magistra vardı. Bu müessese İslâm yargılama usulünde «maşveret» prensibi ile devam etti. Bu meşveret fonksiyonu isminden anlaşılacağı üzere «consultation juridique» düzeyindedir. Yargılama ve hüküm ise sadece kadı'ya ait-tırOD.

Mahkemenin açık olması prensibi: Mahkemede diğer fukahamn ve dinleyicilerin hazır bulunması temel prensiptir. İslâm hukukçularının genel kanısına göre açıkta cereyan etmeyen bir duruşma şaibelidir^12). Bu nedenle kadı, hatta «maşveret» fonksiyonunu bile ilgili klşiîerîe örneğin evinde yerine getiremez. Ayrıca bunların kanaat ve önerilerinin kayda geçirilmesi gerekli görül-müştür(13).

«Maşveret» sistemi temelde İslâm hukukunun temel kurumlarından bin yanî ifta (fatvva) ile biçimlenmiştir. Ibn Fadlan'a gör.e Kadılar dava sonunda hüküm verirken iki müşavirin orada hazır olması gereklidir^4). Bu ku-rat ve kurumun Osmanlı hukukunda devam ettiği görülecektir. ? ^ ^

Kadı aslında kendisine müracaat eden ve aralarında münazaa olanlara hakemlik eden kimsedir, icra ve

infaz kudreti olmadan kanuna (şeriat) göre hükmeden kışıdır Bu nedenlerle kararlarını yalnız olarak vermesi ge-rekır(15). Emevîler devrinde kadı ceza ve infaz meseleleriyle meşguldü. Fakat Abbasîlerin ilk devrinden itibaren kadı cezaî konularda tahkik ve teftiş ve infaz görevini bıraktı. Bu konu kısmen polise (şurta) bırakıldı kı(16)> mü-

(10) Tyan, a g e, sah 212

(11) a g e. sah 214-215.

(12) a g e, sah 216

(13) ağ e, sah 236

(14) Tyan, a g e , 231

(15) Demombynes, a g e. sah 148

(16) Schacht, a g e , sah 148.

essese Osmanlılarda daha da gelişmiş gibi görünmektedir. Ancak onun hükmün infazı konusunda da sorumluluğu olduğu açıktır.

Kadının duruşması herkese açık olmalıdır. Başlan- gıçta cami bunun için mahkeme yeri olarak seçilmişti. Başka bir binada yargılama yapılıyor ise kapı açık olma- lıdır. Şayet kadı'nm evi mahkeme ise; evinin kapısını açık tutmalıdır^7). Nazariyatda mahkeme günlerinin adı ve sayısı saptanmamıştır.

Kadı İslâmın ilk zamanlarından beri bu konuda serbesttir. Duruşma için istediği günleri seçer. Uygulamada iki gün seçmekte olduklarını Tyan bildiriyor. Kadı kadınlar için ayrı bir gün tayin eder veya onları erkeklerden önce maîîkemeye atıK*8).

Osmanlı mahkemelerinde açıklık prensibi carî idi Mahkeme esasta gece gündüz müracaata açık olmalıdır. Özellikle örf ehlinin ani müracaatı geri çevrilemez Mahkemelerde duruşmaların açık olduğu sicill-î mahfuz denilen zabıt defterlerinde her kaydın altında o dava ile ilgili bir takım kimselerin isimlerinin yazılı olmasından anlaşılıyor. Bunlar davaya göre değişmektedir. Bazı davada şehir kethüdası, müderrisler, yeniçeri ihtiyarları, esnaf davalarında esnaf ileri gelenleri dinleyici ve şuhud'ul hal üyeleri arasında yer alıyor Bazı ahvalde buraya girenlerin bir önceki davada şahit olduğu da görülüyorO9). Şuhud'ul hal muhtemelen müşavere vazifesini de gören bir kuruldu. Bu konu ilerde bu açıdan tekrar ele alınacaktır.

Mahkemenin bir davaya bakarken yetki ve görev yönünden ne gibi kıstaslara dayandığını da gözden geçirmek gerekir. Prof. İnalcık, XV. yy. sicillerine göre Osmanlı mahkemelerine mustamînlerin de (tebadan olmayan gayri müslim) baş vurduğunu söylüyor. Bunlar sa-

(17) Tyan, a g e, 282.

(18) Tyan, a g e, sah 282

(19) Ergenç, ag.e, sah. 121.

dece müslimler veya tebadan gayri müslimler ile olan davalarında değil, kendi aralarında ki nizaa'nın halli için de Osmanlı kadısına başvurmaktaydılar. Böyle durumda Kadı davayı bir hakem kuruluna havale ederek hüküm veriyor. Sözügeçen kurul yabancılardan kuruluydu ve böyle bir çözüm şekli şer1! hukuka uygundu^20).

Osmanlı Kadısı yargılamayı Hanefî mezhebi'nin kurallarına göre yapar. Fakat davacı davasının diğer üç mezhepten birinin ahkâmına ve içtihadına

göre bakılmasını taleb ederse buna uyulmak zorundadır. Nitekim Bursa sicillerinde Şafii okulun kurallarına göre verilen hükümler bulunduğunu Prof. inalcık zikretmektedir. Aynı şekilde seri mahiyette olmayan meseleler için kadı'lar ilgili kurallara göre hüküm verir. Yani örfî kanunlar, yasakname ve benzeri kaynaklar, özellikle malî konular için bağlayıcıdır^21)-

Esas olarak; davalıların kendi bölgesi kadılığının mahkemesinde yargılanmayı isteme hakkı olduğunu Ebu'suud Efendi'nin\bir fetvasından öğreniyoruz. Burada mudde-i aleyh'in bölgesi mahkemesi yetkili kılınmıştır^).

\ t

Kadı'nın yetkili veya yetkisiz olduğunu saptamaya

yarayan ölçüler ise şunlardır. Kadı, babasının (azadlı köle ise eski efendisinin) ve nesebten birinci derecedeki yakınlarının taraf olduğu davada hüküm veremez. Buna karşılık hasta, aç ve aşırı yorgun değilse hiç bir dava ve müracaatı reddedemez. Her iki tarafa da (müslim, gayrimüslim - kadın erkek)(23) eşit şekilde muamele etmek zo-

(20) İnalcık, "Mahkeme1, İslâm Ans. Cıld VIII. sah. 150.

(21) İnalcık, ag.e., sah. 151.

(22) «Zeyd-i Yahudi Istanbuldan bir maslahat için Galataya vardıkta, Amr-ı

Nasranî;"üzerinde hakkım vardır. Galata Kadısına varalum dedikte, Zeyd; Benim kadım İstanbul kadısıdırona varalım demeğe kadîr olur mu? El Cevab; Olur. Ebussuud» - F. Selle, ibid, sah. 18, mesele 13.

(23) Demekki gayrimüslimlerin şehadetinin kabul edilmemesi gibi uygulamalar, teoriden çok sosyo-ekonomik yapının bir yansımasıdır, ör-

rundadır. Eşitlik önemli prensiptir^24). Tarafların öneri, ifade ve cümlelerini dinlemekten ve nazar-ı dikkate al- maktan kaçınamaz. Kimseye kaba davranamaz ve şa- hidlere cevap ve ifade teklif edemez^25). Bu konuda fu- kaha kadı'nın yargılama esnasındaki davranış ve etike- tini ayrıntısı ile belirtmişlerdir. Buna göre; kadı adaleti uy- gularken en iyi ve temiz bir şekilde giyinmeli, laubali bir biçimde oturmamalı, taraflarla katiyen selâmlaşınamahdır. Şahit selâm verirse selâmını iade edeH26). Kadı taraflar- dan biriyle, dava konusu dışında konuşamaz, işaretle- şemez,

sessizce konuşma ve lâtife etme gibi fiillerde bulunamaz. Taraflardan birine ziyafet vermesi veya ziya- fete icabeti de yasakdır^27). Klâsik İslâmi

dönemde; mahkemelerde kadı'nın sağında ve solunda şuhud yani consilium üyeleri yer alıyordu. Cilvaz denen memur ka- pıda durup, müracaatçılara yer gösteriyordu. Taraflar kadının bulunduğu yerden en aşağı t,<i arşın aşağıda yer alacak ve ifade sırasında ayakta duracaklardır. Mahke- meye çıkış sıraya göredir. Gerek davarım gerek müraca- atçıların sırasını önceden tesbit ederler ve pusulalarla bildirirlerdi^28) . Muhzır veya avan denen memur inzibatı temin ederdi. Duruşma sırasında gülmek, konuşmak, lâf etmek derhal cezalandırılır. Kadıyı celse esnasında adaletsizlikle suçlamak cezayı müstelzimdır. Davalı ve davacı da duruşmanın inzibatını bozup karşılıklı tartışa- maz. Bu durumlarda verilecek ceza kadfnm takdirine gö- redir(29). iÜ

Ü

neğin Osm. Imp. da gayrimüslim teba'nın kendi cemaat mahkeme- lerine başvurması da bu son durumun yarattığı bir özellik, bir ku- rumdur. Mamafih gayrimüslimlerin dava veya alacağın ve satışın tescili ve miras taksimi konusunda mahkeme-i şer''e başvurduğunun sayısız örnekleri vardır.

(24) Tomavv.a.g.a., sah. 195.

(25) Schacht, a.g.e., 188-189.

(26) Tyan, a.g.e., sah 280.

(27) Al Mevkufatî Şerhi, sah. 60, 2. cild.

(28) Tyan, a.g.e., sah. 281-82.

(29) a g.e., sah. 282.

Kadı duruşmada hazır olmayan taraf (ğa'ib) aleyhinde hüküm veremez. Ancak bu kimse adına onun vekilinin hazır olması gereklidir. O takdirde hüküm verilebilir. Hüküm vermeden önce kadının fukahanın veya konu

üzerinde bilgisi olanların oyuna başvurma hakkı vardır. Müşavere İslâm hukukçularınca tavsiye edilmektedir. Üçüncü hicri asırdan beri kadılar

hüküm vermek istedikleri sayıda müşavir tayin ediyorlardı(30). Böylelikle daha sağlıklı hüküm verebiliyorlardı. Osmanlı mahkemelerinde benzer fonksiyona sahip olan müessese'nin şu-hud ul hal olduğu belirtilmişti. Bunlar muhtemelen kadıyı ayrıntıdaki hukuk konularından çok, ticaret ve zenaata veya malîye ve araziye ait sorunlarda mahalli uygulama veya örfî hukuk ve gelenekler konusunda aydınlatmış olabilirler. Mamafih kayıtlarda ehl-i vukuf tabiri geçmekledir^1).

Kadı kendisine müracaat edılıb, davayı görmek istediğinde ilk önce davacıyı dinler; bundan sonra davalıyı dinler. Sonra davalıya davacının iddiası ile ilgili sorular sorar. Eğer davalı muddeînin iddiasını kabul ederse karar safhasına geçilir ve mesele vuzuha kavuşur. Gerek ceza davalarında, gerekse bizim hususî hukuk dediğimiz alana giren davalarda davah'nın ikrarı mühimdir ve derhal zabta geçirilmesi gerektir. Eğer davalı iddiayı reddederse bu takdirde kadı davacıya iddiasını ispatlamasını bildirir. Fakat şayet davacı iddiasını ispat babında

(beyyine külfeti ona ait olduğu anlaşılıyor) hukuki delil getiremez veya lehine şahidler bulamaz ise, onun talebi üzerine kadı davalıya yemin etmesini emreder. Bu yemin iddianın doğru veya yanlış olduğu konusundadır. Eğer davalı yemin ederse dava düşer. Eğer yemin etmeyi

(30) Tyan. a.g e , sah. 232.

ilginçtir ki bu kurum, Avrupa hukukunda da gelişmiştir ve «Justızrat» kurumu ortaya çıkmıştır.

(31) Örnek Rodoşçuk sicili, Nr: 1511, sh 27 r. Evaîl-ı C. A. sene 957 ıcare davası.

reddederse (nükul) o takdirde hüküm davacı lehine veri- lecektiK32)

Genellikle kadı davalıya yemin ettirmeden önce davacı tarafından getirilen' şahidler gibi, davalının gösterdiği şahidleri de dinlemek zorundadır. (Schacht'm da üzerinde durduğu bu usul bizce İslâm hukuku'nun ve usul-ü

muhakematınm muasır Romanist hukukdan en önemli farkıdır. Zira Beccaria'dan beri muddeîaleyh hiçbir şekilde yemine zorlanamaz, hatta hakim bunu isteyemez). Diğer önemli bir nokta da sadece davalının yemine zorlanacağıdır. Şahidler yemin etmezler diyor Sc-hachtf33). Ancak bu konu pek kesin değildir. Nitekim Ebus'suud Efendi'nin bir fetvasına nazaran bu konuda hukukî kesinlik ve hakim lehine önemli bir

uygulama görülüyor. Hakim şahidi mutlak surette yemine zorlaya-mazsa da şahadetini kabul için yemini şart koşabilir^34).

Tarafların vekil ile temsili mümkündür. Esasen vekili de bulunmayan gaîb aleyhine hüküm verilemez^35). Şahidleri dinlerken Kadı'nın iki hususu gözönünde bulundurması gerekir. -Bu da lüzumluluk ve meriyet esasıdır. Her ikisi de bazen birbirine zıt olabilir, yani ifade ve gerekli noktalar ve bunların geçerliliğinin takdiri gerekir. Kadı bir fasîk'in şehadet ve delilini kabul edemez, aksi takdirde hükmü geçerli değildiK36).

Gerçekte şahadet İslâm hukukunda bir ispat aracı olarak kabul edilmiştir.

Bundan anlaşılan sözlü delildir. Yazılı vesaîk ispat aracı olarak makbul değildir. Zira tahrif ve sahtekârlık herzaman için mümkündür. Bu nedenledir ki bu gibi yazılı vesikanın iki şahid tarafından tasdik edil-

(32) Schacht, ag.e., sah. 189-190.

(33) Schacht, ag.e., sah. 190.

(34) «Mesele; Kadı şahide, yemin edersen şahadetin kabul edenm ve illâ kabul etmezin dımek elinden gelırmı? El Cevap; Gelir, Ebus-suud - Selle, a.g.e., sah. 43, Mesele 8.

(35) Schacht, ag.e., sah. 190.

(36) Schacht, a g e., sah. 89.

l ! mis olması şartı aranmaktaydı. O takdirde yazılı vesikaya l j güvenilebilirdi^7).

l Şahidleri kabul edip etmemek konusunda, Islâmın | | ilk asırlarında kadı geniş yetki sahibiydi. Mısır'da 750'lerde, şahidin ahlâki durumunu tesbit için bir soruş-j > turma sistemi (tezkîye), ihdas edildi. Bu da şahidlik ?ı' (şuhud-u usûl) denen müesseseyi doğurdu ki aşağıda

* îı anlatılacaktır. Zira böylece şahidler mahkeme görevlisi

50

'! haline geldiler^38). Tezkiye kurumu ve tezkiye memurları

j î, Osmanlı, yargı sisteminde de mevcuttur.

•j '| Şahidlerin ifadelerinin geçerliğine gelince; ister

^ j cezaî bir dava olsun, isterse bugünkü anlamıyla hukuk-u

•; ı medenîyeye ait bir dava da olsun; kadı şahidlerin getir-

*. -j diği delile, hiç bir şart ve sınır koymadan inanmak zorun-

1 l dadı r.

l \ Osmanlı yargılama usulü de şeriyye sicillerinden \ ] anlaşıldığı kadarıyla; oldukça basit ve İslâm hukukunun j j bu konudaki kurallarıyla oldukça uyumlu görülmektedir | diyor, Uriel Heyd... Bir müslüman yargılandığında, ge-4'j nellikle iki müslim erkek şahidin getirdiği delil kabul edilir. jj j Bir zımmî'nin ispat vasıtası, muayyen istisnalar hariç sa-' dece diğer bir zimmîye veya bir mustamîn'e karşı kabul edilıK39). Bir mustamîn'in getirdiği aleyhdeki delililer ise, Osmanlı reayasından olan gayrimüslimlere karşı kullanılamaz. Ancak bir diğer musta'min için hüküm verirken i esas olabilir. Şahidlerin ahlâki durumunu tesbit içinse, 1 klâsik İslâmi uygulama izlenirdi. Kadı ifadelerini almadan önce şahidlerin iyi hal ve ahlâk sahibi olup olmadtklaftfH^

tesbit etmek zorundadır. Mamafih bu kuralın mevcut bilgilere göre pek zedelendiğini yalancı şahitliğin yaygın- laştığını göreceğiz. Osmanlı belgelerine baktığımızda, sık sık «zor şahidi» diye bir kötü uygulama ile karşılaşırız. Bu

i f (37) Tyan, Hıst de l'Org. jur. sah. 237.

J i (38) E Tyan, a g e, sah. 238. A. Bayındır, İslâm Muhakeme Hukuku

"\ | sn 81 ve 185 vd.

7J '; (39) UrH Heyd. Old Ott. Cnm. Law, sah. 245.

j i

5 i 50

bildiğimiz yalancı şahidliktir. Özellikle taşra da belli nüfuz grublarmm mahkemeye müdahale ve adaleti yanıltmak için başvurdukları bir suistimaldi. Örneğin avukatlık diye bir meslek olmadığı halde, bazı kimseler bir başkasının davasını üstlenip, yanlarında yalancı şahidlerle mahkeme önüne çıkmakta ve davayı saptırmakta idi (4°). Mamafih mahkemede davacının bir vekil ile temsil edilebildiğini belirtelim. Rodosçuk sicillerinden bir hüküm; (H. 958-Evail-i Muharrem/1551 yılı Ocak ortası 'Davacı Sağır Hacı nam kimesnenin tab'eşşer1? vekili olan mev-lâna Kâtib Sinan Halife nam kimesne meclis-i şer'e ge-lüb eytdükim... Nr: 1511 sh. 630).

Kadı'nm şahidin dürüstlüğü üzerinde objektif kıstasların dışındaki değerlendirmelere bile başvurduğu oluyor. Esasen bu konuya dikkat ediliyordu. Ebu'suud Efendinin bir fetvasına göre; kilise veya havraya gitmeyen bir gayrimüslimin şehadeti kabul edilemezdi41). Bununla beraber bu durum, İslâm hukukundan çok geleneksel toplumun bu konudaki katılığından ilerugelir. ingiltere ve bazı Amerikan kalonilerinde yüzyılımıza kadar; dinsiz olan, hatta dindar olmadığı söylenen kimselere karşı yargılamadaki haksızlıklar ve şehadetlerine itibar etmeme adeta legal bir kurum haline getirilmiştir.

Şahadet konusunda dikkate değer bir diğer kurum da (prensip) nakl-i şahadettir. Bu bir mahkemede saptanan ve kabul edilen şehadetin bir ispat vasıtası (delil) olarak, bir başka mahkemeye getirilmesidir. Kadı bunu kabul ettiğinde (şer'an objektif şartlar mevcutsa etmek zorundadır) ne davacı ne de davalı bunun reddini taleb edemez. Hatta yeniden şahid dinlenmesini veya

(40) Bkz. H. inalcık, Adaletnameler 16 Ş.972/17. Mayıs 1565.

Adaletnamesi, sah. 99, «Ve bazı eşirra dahi bazı kimselerin davasının sattın alub, yanlarında bir nice zor şahidleri alup tezvir ve telhisle nasb-ı nefs idüb anınla maişet idunub...»

(41) Heyd. a.ge., sah. 245.

şahidlerden birinin oraya getirilib dinlenmesini de taleb edemezler(42).

Kadı mahkemesindeki görevliler gerekli ahvalde şehadet edebilirler bir manı yoktuK43).

Kadı ispat vasıtası için şahadetle yetinemez. Gerektiğinde keşif yapması gerekir. Bu gibi hallerde gereken tahkikat için gereğine göre muayyen kişilere emir verebilir. Meselâ tabib ve cerrahlara bir ölünün, na'şını gözden geçirip tetkiklerini emreder, bu otopsidir. Bazı diğer konularda ilgili uzmanların tetkikini emredeH44).

Osmanlı sisteminde gereken halde keşfe çıkmak, taleb durumunda tereke taksimi v.s. gibi konular için etraf köylere gitmek bizzat kadı'nın görevi idi. Kadı'mn bir özrü varsa naîblerini görevlendirebilir. Ancak bu görev ve yetki özellikle 16. yy. dan sonra enflasyon dönemlerinde niyabet makamının para ile satılmasından dolayı, görevlilerin halkı soymak için sık sık kalabalık grublarla köylere gidip, zorla miras taksimi, cerîrne (tazminat) tahsili gibi tatsızlıklar^ yaratmasına da neden olmuştur^45). Bu devre çıkmak fitilinin merkezi hükümetçe sık sık yasaklandığını fakat önlemediğini biliyoruz. Genellikle kadı veya naibimin keşfe çıkmasını gerektiren haller şunlardır;

a) Reayanın aralarında bir anlaşmazlık çıktığında çözüm için başvurup çağırmaları... Biri ölür veya varisleri küçük olup, hisselerinin kaybolmaması için res'en müdahale gerekirse,

(42) F. Selle, Prozessrecht..., sah. 30, mesele 14; «Zeyd Basra kadı- sından Küfe kadısına nakl-ı şahadet getirdikte, hasım muvace- hemde şahadet etsinler demek elinden gelirini? El- cevab: Gelmez - Ahmed».

(43) F. Selle, a g e., sah. 33.

(44) Heyd, a g e, sah 246. Bu konuda A. Bayındır, İslâm Muhakeme Hukuku, sh. 128.

(45) H. İnalcık, Adaletnameler, 1540 Adaletnamesi, sah. 11 den «Naıbler iş erleri ve voyvodalar, . . il ve gün üzerine çıkub, ha-cetden ziyade atlular ve

hizmetkârlar ile reaya üzerine konub, muft yemlenn ve yemeklerin almağa dahi emr-ü hümayunum yoktur.»

60

53

b) Aynı şekilde varisler fazla ihtiyar olunca miras taksimi için,

d) Kati vs. gibi olaylarda keşif için(46).

Kadı'nın hükümlerinin tam ve kesin olması gerekir. Bu hüküm hiçbir münakaşa, nizaa ve yorum farklılığı göstermeyecek kadar açık olmalıdır^47). Verdiği hüküm derhal zabta geçirilip sicile kayıt edilir. Bu konuda genel İslâmî uygulama Osmanlılarca da aynen izlenmiştir.

Teoride ve pratikte İslâm kadısının hükmü, sadece iki şahid tarafından tasdik edildikten sonra yürürlüğe gt-rer(48). Bu nedenle İslâm ülkelerinde şahitler - Osmanlı mahkemelerinde de şuhud'ulhal bu fonksiyonu görmekteydi. Bu kimselerin isimleri, sicilide kadı'mn verdiği hükmün veya davanın niteliği yazıldıktan sonra, hemen yazılırdı. (Örneğin Ankara'nın 1 No.lu şer'iyye sicili incelendiğinde birçok dava tutanağının altında, Osman Çelebi b. Mustafa, Müderris ibrahim Ef. vs. gibi isimler vardır.) Bu isimler her davada değişmektedir. Meselâ bir davada şuhud'ulhal arasında ismi geçen Haci Habib b. Ha'cı II-yas bir evvelki davada kadı huzuruna gelen taraflardandır. Demekki dinleyicilerden de şahid olarak tasdik etmeleri isteniyor. Kararın suretini havî bir hüccet kadı tarafından ilgiliye veriliK49). Burada ilâmla hüccet arasındaki farka değinelim. Hüccet kadı'nın hükmünü bildiren ve şuhud'ul halin tasdikini havi belgedir. Bu sayede geçerli olur. ilâm ise genellikle bir tahkik ve keşfin sonucunu bildiren ve kadı'nın bir hukuki problem hakkındaki reyini havî bir nevi rapordur. Bu sonuncunun sadece, kadı'nın mühür ve imzasını taşıdığını belirtmek gerekir^).

(46) a.g e., sah 113 deki Adaletnameden çıkarılmıştır.

(47) Schacht, a g e., sah. 189.

(48) Schacht, ağ e , s. 189-190.

(49) Ongan, 1 No.lu Ankara, sah. 604-601, özer Ergenç a.g.e., sah. 121 ve 122, Ongan, 2 No lu Ankara, sah. 46, Nr. 617 ve sah. 94-Nn1174.

(50) Uzunçarşılı, a g e., sah. 108.

61

54

Mahkeme'nin istiklâli; Kadı mahkemesi hü- kümlerinin, ehl-i örf ve hattâ Sultanın emirlerinden bile bağımsız olmasına dayanan ve Osmanlı hukuk sistemi- nin temellerinden biri olan bir prensiptir. Medenî (hususî) hukuk davalarında Sultan bile kadı hükmünü kabule mecburdur. Miras davalarında böyleydi. Gene kadı hükmü olmaksızın hiçbir ferd ehli örf tarafından cezalan- dmlamaz(51). Örneğin Şakayıkta (Taşköprülüzade) Molla Güranî'nin verdiği hükme Sultan müdahale ettiği için, Molla'nın istiklâl-i mahkeme gereğini ileri sürerek istifa et- tiği ve bu davranışın saygı gördüğü naklediliyor(52). Yargılama olmadan ve kadı hükmü olmaksızın hiç kim- senin adaleti yerine getiremeyeceği kesindK53)- İnfaz hiçbir şekilde kadt hükmü olmaksızın, yapılamazdı. Bu- nunla beraber Osmanlı tarihinde uygulamalar her zaman kanunlardaki gibi değildir. Kadı'nın bağımsızlığı mülki amirler dışında, mahallî nüfuz grupları tarafından da ihlâl edilmiş ve müdahaleler olmuştur. Bu kötü uygulamanın yaygınlığı, bu gibi eğilim ve davranışların fermanlarla; bazen yasaklanmasından anlaşılıyor. Özellikle bazı mü- tteferrika, dergah-ı âli çavuşı ve vilâyet ayanı gibi nüfuzlu kimselerfbazen adamları ile, beylerbeyi divanına, mah- kemelere girip davalara karışıyor yalan şehadet veya tehditle kanunsuz işlem ve yargılamalara sebep oluyor- lardı^4). Bu geleneksel devletde, merkeziyetçi meka- nizma ve gücün zayıflığından dolayı adliyenin daima ye- rel güçlerin etkisi altında kaldığını gösteren tipik bir du- rumdur.

(51) inalcık, Ottoman Empire, sah. 75.

(52) Taşköprülüzade, Eşşakayık, sah. 105-106.

(53) Selle, a.g.e., sh. 23, Mesele 1, Ebussuud efendinin bu konudaki fetvasını zikretmek gerekir. «Zeydi, Hind bir mesele için Yeniçeri ağasına iletmek kasd etdik de Hind; Ehl-i şer'e varalım diyecek; Zeyd; Şer'e varmazın dese, Zeyd'e ne lâzım olur? El-cevap; Kâfir olur, avratı bâyin olur. Gene; Mesele; Zeyd, Amr'a gel şeriata gidelim dedikte, Amr; varmazın dese ne lâzım olur? El cevab; Tec-did-i iman lâzımdır.»

(54) H. inalcık, Adaletnameler, TTK Belgeler Dergisi C. II. No. 3-4, 1540-1565-1595 Adaletnameleri.

Mahkeme Görevlileri

55

Kadı'nın yardımcısı olan bu personeli, bugün olduğu gibi adliye silkine dahil memurlar olarak düşünmekten çok, onun kendi şahsına ait personel diye düşünmek gereklidir. Üstelik bu personel; kadı'nın sadece adlî görevlerinde değil, mülki görevlerinde de birinci göreve paralel, yardımcı rolü olan kimselerden meydana gelmektedir.

Klâsik İslâm mahkemelerindeki personelin görev ve sayıları pek belirgin görünmüyor. Osmanlı kadısı ise mülki ve adlî görevleri dolayısiyle bu konuda birlikte görev yapan bir personelin başıdır. Klâsik dönemde mahkemelerde şahitlerin bir tür bilirkişi ve imza ve tasdik se-lâhiyeti olan memurlar olarak bulunduğunu belirtmiş-tjk(55). Osmanlı mahkemesinde böyle bir görev olmayıp, verilen hükümlere şahit olarak imza atmak veya bazı konularda bilirkişilik yapmak herzaman değişik kişilerce yapılıyor. Bunlara toptan «şuhud'ulhal» deniyordu ve sürekli resmî bir görev sayılamazdı. Bu heyetin kompozisyonu devamlı değişiyordu. Duruma göre müderris, ayan, hirfet ehli vs. den alelade kimselere kadar herkesin bulunabileceğini belirtmiştik.

Kadı mahkemesinin asli görevlilerinin başında kadı naîbleri gelir. Naib, kadı'nın vekili, onun yargı alanının (fizik mekânda) bir bölümünde görevlerini yükümlenen memurdur. Kadı tarafından tayin, teftiş ve azledilir. Memlûklerde de naîb vardı. Bunlar zamanla fazla bağımsız hareket etmişti. Osmanlı döneminde naîblerin bu bağımsızlığı fiiliyatda ne dereceye çıkmıştı sorunu halen çözülmedi.

(55) Şahidlik Abbasi ve sonralan Memlûkler devrinde noterlik, bilirkişilik konusunda emin kimselerin dahil olduğu bir görevdi. Memlûk devrinde sayıları 1500e çıkmıştı. (Tyan, a.g.e., sah. 244) Gene Bağdatta Abbasi devrinde bu miktara yakındı. Metz ve Tyan, a.g.e., sah. 244) Bunların durumunu tahkik edib tezkiye veren, müzekkîdlye bir memurda vardı. (Tyan, a.g.e., s. 242).

63

Mahkemenin içinde ve kadı'nın yanında görevli en önemli memur kâtibdir. Dava kaydı, şahidin ifadesini kaydetmek onun görevidir. Sicillerin saklanmasından ve düzgün tutulmasından sorumludur. Kâtib'in şerîatı

bilmesi de gereklidir. 16.yy.'a kadar mahkeme kâtibleri o yerin sayılı münevverlerinden idiler. Örneğin Bursa'da Kâtib Eflâtun böyle biriydK56). Unutmayalım ki kentin umumi durumunu, kanunları, örf adeti bilen, zenginlik ve sefaleti yan yana gören bu insanlar, Avrupa kentlerinde de bilgi ve etkinlikleri dolayısiyle kent yönetiminde önemli yere sahipti. Britanya'da (tovvnsclerk) denen bu zümre belediye ve kent devriminin öncülerinden olmuştur. Osmanlı adliye örgütünde de mahkeme ile ilgili yazışmaları yürütmek, merkezden gelen fermanları, iltizam beratlarını kaydetmek, vakfiye, hüccet, ıtakname gibi belgeleri düzenleyip saklamak bunların göreviydi. Bu görevin suisti- mali Osmanlı bürokrasisinin çöküntü zamanlarında en çok baş ağırlan bir konu olmuştur. Kâtibler bu işlemler için, müracaatçılardan belirli bir ücret alırlardı.

Klâsik İslâm'ı devirlerde mütercim (çeviri yapan) cil-vaz (duruşma inzibat amiri) hacify (mübaşir) avan (tebliğ memuru, föevvab (kapıcı) gibi memurlar da vardı(5^'. Bunların görevi Osmanlı döneminde daha çok kâtib, emin (noter-mütercim) ve muhzır (adli polis) gibi memurlarda toplanmıştır. Bu sonuncusu galiba, klâsik İslâm dönemindeki avan'ın fonksiyonel devamıdır. Bu arada miras taksimi işleriyle uğraşan kassam'dan da bahsedelim. Bu görev Osmanlılarda önemli idi ve Bab-ı meşihatte bile bir Kassam-/ umumî vardı. Bu görev klasik İslâmi devirlerden beri devam edegelmiştir. Nihayet klâsik İslâmi devirlerde bulunan, fakat Osmanlılarda herzaman görünmeyen memur, hazîn-i divan'ul hüküm denen arşiv muhafızı idi(58).

(56) Taşköprülüzade Şakayık'ul numanîye, sah. 218.

(57) Tyan, a.g.e., sah. 257-258.

(58) Bu kurum için bkz. Tyan. a.g.e., sah. 260.

Adlî görevden çok beledî ve mülki görevlerde kadı'nın bir yardımcısı olan muhtesib\en burada söz el- miyoruz.

Mahkemenin adlî polis fonksiyonuyla yükümlü memuru muhzır idi. Alacak davalarında, kati ve hırsızlık da davalı ve davacıyı mahkemeye celbederdi. Bu görev (ihzariyye) padişahça bir muhzır başı'na verilir. O da bu görevi çeşitli yerlerde seçtiği muhzırlara devrederdi. Bu görev, taşradaki kapıkullarına tımar olarak da verilmiştir. Çünkü tahsil edilen alacakların % 2 si muhzırın idi f59)-Yani muhzırlık, mukataa veya havale suretinde verilen bir memuriyet idi. (Tevkiî Abdurrahman Paşa kanunnamesi; Mahkemelerde muhzırlar olub, şer1! şerif meclisine ihzarı lâzım olanları ihzar idüb bad'es subut hakkını es-habına alıverdikten sonra % 2 akçe alır.) der.

Bütün bu görevliler üzerinde, kadı'nın tam bir yönetim ve disiplin kurma hakkı vardır ve bu onun görevidir.

Mahkeme Arşivi (Sicil) k*

57

Kadı mahkemesindeki yazışma ve diğer hukukî muamelâtın biçimi sukûk denen kitablarda fjkıh fasıllarına göre açılan bölümlerde gösterilmiştir. Bu sicill-i sakk (sukuk) denen defterler içinde adeta sistematik olarak hüccet, ilâm örnekleri fetvalar yer aldığı gibi; şiirler hattâ ilâç tarifi kaydedilenler bile vardır. Bunların tetkiki hem kültür, edebiyat hem de hukuk anlayışının kavranması bakımından önemli olur(6°). Bunlar resmi kayıt olmayıp kadının şahsî ilmühaberi mahiyetindedirler. Bu bürokratik muamelât katı ve kesin kurallara göre işlemekle beraber, ! f- İ

A

(59) Bkz. ö. Ergenç, Ankara, sah. 122-123 ve R. Jennings, Kadı Re- gisters, sah. 58-59.

(60) Tarafımızdan görülen eldeki sukük kitabı örnekleri şunlardır. Mesela: Universitaets bibliothek Kiel, Ms. Orient. 316, der Urkun-dentcil, sene 1147 Osmancık kadılığı; Fetva, hüccet, berat kayıt örneklerinin en güzelleri yanında harcıalem şiirler; nükte ve kıssalar kayıtlıdır, içlerinde böyle şahsî not ve kayıtlar da olsa bu gibi defterler diğer evrakla birlikte devredilmektedir.

î

jti c bazı sanıların tersine tüm ayrıntıları kapsayan ayrıntılı bir kayıt sistemi sözkonusu olamaz. Geleneksel bürokrasi- lerde kayıt sistemlerinde, önemli bir ayırımlaşma ve pe- kinlik yoktur.

Buna göre, bir kadı mahkemesinde de; merkezden gelen fermanlar, normal askerlik işlemleri ve dava özetleri fazla ayrıntıya germeden kaydedilmiştir. Ancak konuların çeşitliliği bu kayıtların Osmanlı tarih araştırmaları için en zengin kaynaklar olmasını sağlamıştır. Klasik İslâm çağlarında bütün bu kayıtlar kadı'nın evinde veya camide saklanıyordu^61). Kadı'nın tekbaşma sorumluluğu yeterli görülmemiş ve bu iş için ayrıca bir bazın di-van'ul hukm tayin edilip, arşiv bir tür resmiyet kazanmıştı.

Osmanlı mahkeme arşivleri daha ayrıntılı olup, bu-belgelerin saklanması ve düzeni, bürokraside üzerinde önemle durulan bir konu idi. Yani kayıtların düzgün tutulması ve teftiş ve görevin devri anında sicil ve belgelerin eksiksiz olması ve tahrif edilmemiş olmasına

özellikle dikkat ediliyordu. Burada şu evrak vardı; a) dava zabitin, mukavele, senet, satış, vakfiye kayıtları; vekâlet, ke-.let, vesayet, ıtakname-borçlanma tereke ve taksim se-!setleri..r (metrukat defteri) Günlük narh listeleri ve esnaf teftişi ile ilgili kayıtların tutulduğu birinci sicil, b) ferman, berat, divan, mektub, ruus, tezkire kayıtlarının yani mülki görevlerle ilgili konuların bulunduğu sicil... Bununla beraber bu sayılan vesikalar ekseri bir defterde kayıtlı bulunur. Ancak Bursa, Edirne gibi büyük şehirlerde ihtisaslaşmış kayıtlar söz konusudur.

Bir kadı'nın bu defterleri kayıb etmesi veya tahrifi cezayı gerektirir: Nitekim bir tarihte Niğde'de 40-50 kadar sicili kaçıran Anduğı Kadı'sının cezalandırılması söz konusu olmuştu^62). Bu defterlerin ve evrak külliyatının saklanması sırf teftiş ve ilgililerin durumunu belirlemenin de ötesinde; görevin yeni gelen kadı'ya devri için gerek-

î ıj

l ı

(61) Tyan, ağ e, sah. 260.

(62) Ongan, 1 No. lu Ankara Şen'ye Sicili (Girişte) sah. IX.

lidir. Tayin edilen yeni kadı selefinin divanını (evrak tor-basım) ister, ve iki emin atayarak onların önünde gözden geçirir. Verilen hükümlerin üzerinde durması, hab-sedilenleri görüp, yeniden dinlemesi ve tesbtt edilen nafaka ve alacakları da gözden geçirmesi lâzımdır. Fuka- ha'nın tavsiyesi yeni kadı'nın eskisinin hükümleri ile amel eylememesidir(63). Bir yerde mahkeme sicili, kentin ticaret sicili ve noterlik arşivi demekti.

Mahkeme Gelirleri

İslâm hukukunda mahkeme harçları belirlenmiş değildir. Eğer kadı'nın başka geliri yoksa mahkemedeki görevinde makul bir ücret alması uygun

görülmüştür. Sonraları kadı'nın görevinde belirli bir harç alması adeta kanunlaşmıştır^64).

Osmanlı adlî sisteminde ise, alınacak harçlar, her-sancak kanunnamelerinde ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Tabii bu miktarların zaman içinde farkettiğini söylemek gerekir. Kaldı ki

gerçek hayatta bu miktarın üstünde kanunsuz olarak harç alınması da sonraları yaygınlaşan bir yolsuzluk türü idi. Bunun sık sık önlenmesi için fermanlar çıkmıştır.

Mahkeme harçlarını belirleyen ilk kanunname /. Bayezid devrinde H. 976/M. 1394 yılında çıkan kanunnamedir. (Kanun-u resm- sicili). Buna göre resm-i sicili 6-8 akça, deftere geçen böyle bir hüküm ilâmı 10 akça, hüccet 20-30 akça idi. Bundan başka Itakname, resm-i

(63) Şerh'ul Mevkufatf, cıld-i sanı, (kttab'ul kâza) sah. 57-59 dan, «Ve kaçan kadı Sultan tarafından molla olsa, ihtida kendinden evvel olan kâzı'nm divanını taleb eylıye, divan ise sol keraîtdırkı yanı sol kiseler di r ki, anda sıcilat va'z olunur, ve mahazırdır ki cem'F mahzırdır sükûkdır taleb eylıye ve bunlardan gayn olan şeyleri taleb eyliye;...» «ve yeni hakim olan kadı kendi tarafından mazul olan kadıda olan mahazır ve keraîtı kabz eylemek içun iki emin irsal eyliye...».

(64) Demombynes, Müslim Instıtutıons, sah. 151

kısmet (miras taksim harcı) nikâh resmi ve kassamlara ödenen ruus vardı.

Kadı, davalı ve davacıdan belirli bir miktar hare alır. Bu dava konusu olan meblağa bağlıdır (% 2 gibi). Eğer nikâh söz konusu ise, tesbit edilen mehr'e göre alınır. Ö. Ergenç XV. asırda. Fatih kanunnamesine göre bu harçları şu şekilde belirtiyor^65).

XV. y.y Nikâh resmi îtakname hüccet resm-i kısmet

bakire dul

kadı % 20 % 15 %30 % 15 %20

den az

60

kâtibler %2

%2 %2 %2

Bu miktarlar'zamanla artmıştır. Ne varki enflasyondan sonra, kanuni gelirler bütün bürokrasi üyeleri gibi kadı ve yardımcılarını da tatmin etmemiş ve yolsuzluk başlamıştır. Harçlar artmış 100-150 akçalık cerimeler (cezaî nakdi) yerine 1000-1500 akça alındığı olmuştur. Nüvvab akçesi, kitabet akçesi gibi gayri kanuni harçlar istenmeye başlanmıştır. 16. yy. belgeleri bu gibi yolsuzluklarla doludur(66).

Esasen Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, zorla miras taksimi yapılamayacağını belirtiyor^). Buna rağmen, kadı veya naîblerinin köy, köy dolaşıp zorla miras taksimine giriştikleri ve yüksek oranda harç tahsil ettikleri sıkça görülüyor(68). Örneğin 16. y.y. da kanun-

(65) ö. Ergenç, Ankara, sah. 119.

(66) H. inalcık, Adaletnameler, "1595 Adaletnamesi", s. 105

(67) Bkz. kanunname T.A.P., M.T.M. Temmuz 1331. l. sayı 3, sah. 541

(68) İnalcık, Adaletnameler, sah. 129

larda Itakname için 66 akçe (50 kadı için, 10 naîb ve 6 kâtib) saptandığı halde bunun dışında «kitabet ve nüv-vab akçesi» isteniyormuş, Gene hüccet için 20 akçe alınacakken 30 akçe alınıyormuş(69). Bundan başka kadı'-ların birbirlerinin yargı dairelerine tecavüz etmeleri de bu fazla gelir toplama hırsıyla yakından ilgilidir.

Bu yolsuzluk derecesine varan usulsüz harç taleb-lerinin ahaliyi mahkemeye başvurmaktan ürkütecek duruma getirdiği açıktır. Mamafih bu durum, kapalı köy cemaati üyelerinin kendi sorunlarını aralarında çözümleme eğilimiyle de bağdaşmaktadır. Adliye hizmetinin yoğunlaşması daha çok kent toplumunun büyümesi ve ekonomik faaliyetinin gelişmesiyle yakından ilgilidir. Osmanlı hiyerarşisinde kadı göreve 25 akçe yevmiye ile başlardı. Tayin edildiği kaza ve sancak merkezine göre (bu terfihtir) yevmiye miktarı artıyordu. Bu miktarlar günde bir kaç yüz akçaya kadar ulaşabiliyordu^0).

(69) a.g.e., sah. 139.

(70) Bkz. i. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin llmiyye Teşkilâtı, sah. 91-108.

SONUÇ

Osmanlı Kadı'sının mülkî ve adlî yetkileri üzerinde bundan evvelki iki bölümde ve bu bölümde ele aldığımız konular ve vardığımız sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür.

a) Bugüne kadar Osmanlı kadısı seri hukukun uygulayıcısı ve şeriat esasına dayanan bir yönetimin temsilcisi olarak ele alınmıştır. Bundan başka; geleneksel hukuk ve yönetim sistemlerinde olduğu gibi Osmanlı kadısının önündeki hukuki mevzuat sadece fıkıh kaynakları değil (Kuran-ı kerim) , Hadis-îcma-îctihad belki dünyevi otoritenin koyduğu kurallardan ve geniş ölçüde de yazısız örf, adet ve teamülden neydana gelmektedir.

b) Kadı'nınkine benzer biçim Je bir mülki ve adlî görev birliği salt şark monarşilerinde değil, batı Avrupa feodal düzeninde de gözlenebilir. Şehirlerin Belediye reislerinin aynı zamanda yargıç olmaları bunu açıklar.

c) Kadı'nm merkezî otoriteye bağımlılığı ve onun tarafından atanmasının da ayırıcı bir ölçüt olmadığını be- lirtelim. Örneğin Avusturya Habsburgları belediye reisi ve şehir yargıcı olan Bûrgermeister'i 13 yy. ortalarına kadar

tayin ederlerdi. Ancak kent burjuvazisinin güçlenmesi sonucu seçim sistemine geçilmiştir. Gene Osmanlı kadı'sı yerel güçlerin ve kuralların çok

etkisinde idi. Bu gelenek- sel devletin hukuki mevzuatının kodifiye edilmemesin- den, standard olmamasından da ileri geliyor, ikinci ola- rak adlîye örgütünün yapısına baktık; kadı'nın yargı alanı içinde atadığı naîbler (ki yerel kimselerdi) bu örgütün adem-i merkeziyetçi yapısını göstermektedir. Halk ile karşılaşan devlet ve yargı gücü, asıl bu yerel kimselerdir.

d) Mahkeme harçları İslâmi bir kurum olarak değil, bütün geleneksel toplumlarda olduğu gibi bir bürokratik ücret sisteminin gereği olarak gelişmiştir.

71

e) Son olarak göze çarpan, bürokratik örgütlen-me'nin göreli gelişmesi dolayısiyle, Osmanlı sisteminde kadı'nm belli bir eğitim ve kariyer sonucu mesleğe girdiğidir. 19. yy. daki reformlar, medrese eğitiminin yerini ve önemini sarstığıO gibi fonksiyonel olarak kadı'nın görevlerini de sarsıntıya uğratmış ve önce mülki görev alanında, sonra da ceza yargılama alanında yetkilerini kaybetmiştir. Böylece bu kurum, modernleşen yönetim sistemine uyum sağlamayıp, eriyip kaybolma yoluna girmiştir.

18. yüzyıl boyu kadıların eyaletlerdeki hiyerarşisi ve görevleri ve durumları konusunda aydınlatıcı bir eser yoktur. Arab eyaletlerindeki durum üzerinde Suriyeli Ab- dülkerim Rafek'in çalışmaları aydınlatıcı olsa da, genelde Osmanlı ulemesmm durumumı bitmediği ve değerlendir- melerinin bu açıdan noksan olduğunu belirtmek gerekir. (Örneğin A.K. Rafeq. The lavv-court registers and their importance for a socio-economic and urban study of Ot- toman Syria adlı makale 1979, s. 51-58) H.A.R. Gibb ve Bovven'in (Islamic Society and the West Oxford Univer- sity press, vol l^part II, 1969, s. 70-138) eseri de bu alanda doyurucu ve sistematik değildir ve gene Arap eyaletleri üzerinde çok durmaktadır. Oysa asıl ilginç ge- lişme; 18f yüzyılda mali bünyede yaşanan değişiklik ve adem-i merkeziyetçi bir malî idare dolayısıyle Rumeli ve Anadolu eyaletlerinde çıkan yeni kuvvet grupları; yani ayan, mütesellim karşısında Anadolu ve Rumeli'deki kadıların malî görevlerinin ve asayiş konusundaki idareci rollerinin nasıl eridiği veya ne ölçüde muhafaza edilebil- diğidir. II. Mahmud dönemi reformlarının bu konuda bü- yük değişiklik getirdiği ve kadıların artık idarî ve malî gö-

revlerini ve yetkilerini büyük ölçüde kaybettikleri malûm- dur. Vakıflar, Evkaf- Nezaretine, yeniçerilik kaldırılınca vergi toplama ve asayiş ihtisab nazırlarına bırakılmıştır, kadı artık sadece bir yargıç olarak bırakılmıştır. Bu ne-

(*) Ancak Tanzimat reformları sonucu kurulan "Nuvvab mektebi" veya "Medreset'ul kuzzat'ın fıkıh ve romanize olan hukukun karışımı bir eğitim ve hukukçu yetiştirdiğini ve uzun süre bu mektebin Hukuk mektebine tercih edilen düzeyde bir eğitim verdiği anlaşılmaktadır.

denle istanbul'da bile istanbul kadısının bir müddet sonra Bab-ı meşîhat binasındaki bazı odalara nakledil- diği ve böylece orada adeta istanbul mahkemesi baş- kanlığı görevini gördüğünü belirttik. Tanzimattan sonra Nizami mahkemelerin kurulması ticaret ve ceza konu- sunda bir nevi çifte uygulama ve çifte muhakeme siste- minin çıkmasıyla kadı'nın görevleri bugünkü hususi hu- kuk alanına ait sahayla sınırlı kalmış ve son asırda git- tikçe bir görev aşımmına uğramıştır. Fakat gene bu asırda medreset'ul nüvvab veya medreset'ulkuzatın ku- rulmasıyla Osmanlı kadılarının eğitimi de ıslah edilmiş ve naib-i şer"i unvanıyla vilayet yargı sisteminde memuriyet- lerini koruyabilmişlerdir. Ama Tanzimat asrı hukuk mev- zuat ve yargı sistemi açısından eskisinden çok farklıdır ve devamlı değişildik geçirmektedir.

Şurası açıktır ki; 19. yüzyıl medrese eğitimi aley- hine, laik eğitimin geliştiği bir dönemdir. Bu arada asıl önemlisi Osmanlı hukuk mevzuatı da romanize olmakta: idare hukuku, ceza hukuku ve özel hukuka münhasır sahalarda dahi bu süreç devam etmektedir. Kuşkusuz yargılama usulü ve hakimlik müessesesi de but yönde romanize olmakta ve monist yargı sistemi terkedilmekte; karma mahkemeler, çok hakimli ceza mahkemeleri ya- nında, noterlik, savcılık ve avukatlık gibi kurumlar adlî ör- gütlenmemizde yer almaktadır. Gerçi fıkıh eğitimi kendini yeni şartlara uydurmakta başarı göstermektedir. Diğer yandan ilmiyye sınıfı mensubları arasında medrese eği- timindeki farklı yapılanmalar dolayısıyle; çeşitli bilimlerin öğrenimi, konulara yaklaşım ve metod yönünden de farklılıklar görülmektedir. 19. yüzyılın medrese müfredatı artık eskisi gibi değildir; bu konudaki bilgimiz sınırlıdır, ama

bildiklerimiz, Osmanlı medreselerinin bir arayış içine girdiğini gösteriyor. Bazı medreseler çökerken, bazıları dikkate şayan bir renklenme dönemine girmektedir. (Son asır medreseleri üzerinde nadir tetkikat arasında şu iki- sini zikretmeliyiz: Mübahat Kütükoğlu; "Dar'ul hilâfet'ul aliyye medresesi ve kuruluşu arifesinde istanbul medre- seleri" bkz. kaynaklar ve Nesimi Yazıcı; "Osmanlıların Son Döneminde Dingörevlisi Yetiştirme Çabaları" Diya- net Dergisi C. XXVII, sayı 4/1991, sh. 55-123).

Fukahanm arasındaki hiyerarşi son Osmanlı asrında, klasik devirlerdekine göre

farklılaşmaktadır. Şer'î mahkemelerin alanı daralmakla birlikte üst kademelere terfi edenler, bu rütbedeki göreve sahip olmasa bile payeyi almakta, buna karşılık gerek Bab-ı meşîhatte fetva ve serî tetkik encümenlerinde, gerekse makam-ı meşîhat dışındaki birtakım yargı organları, teşriî komisyonlar ve istişarî organlarda görev görmektedirler. 1334/1915-16 tarihli ilmiyye Salnamesine göre; Rumeli kazaskeri pa-yeliler üç kişi, Anadolu kazaskeri payeliler ise 23 kişidir, istanbul payeliler 35, Haremeyn-i muhteremeyn payeliler 61 kişidir. Meselâ Anadolu payeliler içinde Meclis-i tetki-kat-ı şer'iyye azası olanlar gibi, hâttâ Meşihat dışında

Şurayı Devlet Tanzimat dairesi azası olan zevat da vardır (ilmiyye Salnamesi sah. 58-59) Daha önceden de mesela İstanbul kadılığına bağlı olarak Mahmud Paşa naîbi görevini haremeyn payeli Kerameddin Efendi ve muavinliğini de gene haremeyn payeli Reşid Efendi yerine getiriyordu. (Salname-i Devlet-i Aliyye-yi Osmaniyye sene 1302, sah. 62) Gene meselâ, intihabat-ı memurin komisyonu azası, arasında istanbul payeliler vardı. Şam-ı şerif Hanefi müftüsü Ebu'l Hayr Abidin Efendi gibi yan silkde (ifta) olup da, kadı rütbesini haremeyn mevleviyeti payesiyleN taşıyanlar da vardı. Bundan başka meselâ Maarif Nezareti Encümen-i teftiş azalığına; bilâd-ı hamse mevalîsinden faziletlu Hurrem Efendi'nin tayin edildiğine dair bir irade vardır. (BA. Maarif iradeleri 50/2436/1, 6 Z A 1310/22 Mayıs 1893) Dolayısiyle ilmi rütbe itibariyle üst payeleri alanlar mutlaka bu derecede bir görevi yapmıyordu; bundan başka fukahanın tahsili itibariyle bu payeleri taşıyanlar da mutlaka ilmiyye silkinde memuriyet yapıyor değildi, aksine renklenen ve zamana uyum sağlayan fıkıh öğrenimi dolayısiyîe, mezunların bürokrasinin çeşitli dallarına girdikleri gözleniyordu. Bizzat Ah-ıned Cevdet Paşa bu duruma örnek teşkil eden asrın tipik bir ilmiyye mensubudur.

19. asır; ingiliz, Fransız Rusya ve Hollanda koloni-lerindeki kalabalık bir Müslüman nüfusun bu ayrı dünya içinde İslâm şer'i mahkeme ve yargılama düzenini sûr-

dürmek zorunda kaldığı bir devirdir. Dar'ul harb içindeki İslâm hukuk nizamı ve adlî teşkilatlanması, halen esaslı bir inceleme konusu olmamıştır. Osmanlı imparatorluğunda ise yeni bir hukukî ve adlî düzenleme göze çarpıyordu. Kadılar ve genelde fukaha bu yeni dünyaya şayan-ı dikkat biçimde bir uyum sağlıyordu. Fakat bu zümrenin bu asırda ne eğitimleri, ne icraat ve malûmatları ve asıl önemlisi ne de yeni idarî teşkilât îçindeki konumları, Klâsik Osmanlı devri kadar teferruatıyla bilinmiyor. Yakın zaman eskisinden daha çok tetkike muhtac-dır. Bu çerçevede 19. yüzyılda kadı, naîb-işerl gibi memurların idare ve hukuk tarihi içinde ele alınması gerekmektedir. 19. yüzyıl İslâm ülkeleri hukuk ve adliye örgütü tarihinin aydınlatıcı bir biçimde yazıldığını kimse ileri süremez.

Üsküdar'da (Harem iskelesi Sokağı ile Tıbbiye caddesinin kavuştuğu nokta) Karacaahmed Mezarlığı'n-daki yüksek rütbeli kadılardan birinin mezar taşındaki ibare ilginçtir; "Huve'lbakî Mısır kadısı olup, Şam canibine karadan gider iken Hama'dan Trablus tarafına teveccüh ve esna-i rahda Cebeliye nam mahalde irtihaM tJar'ül bekaa iden Sultanahmetimamızade merhum ve mağfur-'ulleh es Seyyid Mustafa Nurullah Efendi ruhuyçün el Fatiha, Sene 1337 fi Şevval".

imparatorluğun son dönemindeki rnevleviyyet pa-yeli kadılardan birinin mezarı; 4 asırdan beri bütün mes-lekdaşları gibi mevali-i izamdan olduğunu gösteren bir kavuklu mezar taşının altındaetrafını çevreleyen hoyratlık, zevksiz modern kabristanlara karşı direnerek son uykusunu uyuyor. Mustafa Nurullah Efendi'nin hayatı bütün Osmanlı Hukuk adamlarının

trajik çabasını ifade eder. Osmanlı kadısı, bütün İslâm devletlerindeki seleflerinin aksine bir geniş imparatorluğun coğrafyasını sırtlayan unsurlardandı. Bu zümre her renk ve meşrepteki ve nitelikteki mensuplarıyla bu zahmetli hayatı ve görevi sürdürmüştür.

75

(Ulaöik Betnr) ŞeyhülİslâmO

İfta

Muftı T Hace-i Sultani

Tedris

l

Müderrislik

l*

N

J

"S

*

Altmış üstü medreseler

66

istanbul Edirne Bursa Manisa Darü'l Hadisi Süleymanıye Süleymanrye Hamişe ı Süleymanıye Musıla-ı Süleymanıye

ı

Altmışlı Medreseler

istanbul Edirne Bursa Amasya Medine Bağdat Şam Trabzon Bosna ; Sahn-ı Seman Musıla-ı Sahn

Hareket-ı Altmışlı -» ibtıdaı ı Altmışlı

Hareket-ı Dahil ' İbtıda-ı Dahil

Ellili Medreseler

istanbul Edirne. Bursa. Çoılıı. Amasya, Aydın. Manisa Çatalca.Afyon, Karaman iznik. Kütahya, Belgrad Mekke Tebriz Tekirdağ Bırgı Solya

Hareket-ı Hariç Ibtıda ı Hariç

Kırklı Medreseler

istanbul Edirne Bursa, Tire Kütahya Filibe, Kastamonu.Yemen Tokat Bozoyuk, Ankara

Telvıh Müderrisliği

Otuzlu Medreseler

istanbul Edirne Bursa Kıiahya Konya, Tıte, Rusçuk Alaşehir. Manastır, Midilli

Mıftah Müderrisliği

Yirmili Medreseler istanbul Edirne, Bursa, Gelibolu, Alaşehir. Ankara Havza, Kayseri

Haşıye-ı Tecrit Müd

Bılad ı Hamse Mevlevıyetı

Haremeyn Mevlevıyetı

Mahreç Mevlevıyetı Devriye Mevlevıyetı j

-Sancak Kadılıkları

Kaza Kadılıkları

68

Sffle-i Rumeli Sıtte-ı Anadolu Sitte-i Mısır

Rutbeı ı Ula Saniye Musul

Kanb ı Ula Salise Salise

Saniye Rabıa Rabıa

Salise Hamişe Hamişe

Inebahtı Sadıse Sadıse

Eğri Sabı'a

Çelebi

Samıne

Çınad Tasla

Ibtıda

r * *£?

(*) 16 Yüzyıl sonlarından itibaren ilmıyye Salnamesi 1334, Osmanlı Medreseleri, C Baltacı, Osmanlılarda ilmıyye Teşkilatı, t H Uzunçarşılı eserlerindeki bilgilerle karşılaştırılarak hazırlanmıştır

- Ek -

Klâsik dönemin kadısı Sahn-ı seman ve 16. yüz- yıldan itibaren Süleymaniye'den icazet alır; bundan sonra kazaskerliklerle Anadolu/Rumeli veya Mısır silkine dahil olmak için bir imtihandan geçer; mulâzemet staj derslerinden sonra alt derece kaza kadılıkları ile mesleğe başlar; bu devre sonunda mevleviyyet payeli bir yere tayin için merkezde bekleyen kadıya tahtabaşı denir ve bir sancakda kadro boşalırsa mevleviyyet payesiyle oraya tayin olunur (ek listede bu meslek hiyerarşisi ve ifta ve tedris silki ile olan mütekabiliyet gösterilmiştir). Her zaman üç yol arasında yatay geçiş mümkündür. Bu terfi sistemine sonuna kadar sadık katmmtş mrchr? 19. yüz- yılda mevleviyet payeli kadılıklar arasında bu sistemin ko- runabildiğini gösteriyor. Ancak bu payeyi aldığı halde bir sancakda kadılık yapmayanlar. Özellikle istanbul payeli veya Rumeli ve Anadolu payeliler yani kazasker rütbeli- ler vardı. Bunlar Bab-ı meşihatde çeşitli görevleri yerine getiriyordu. Kaza ve livalarda ise naîb-i şer'f unvanıyla medreset'ül kuzâtda okumuş şer1! yargıçlar görev görü- yordu. Galiba 19. yüzyıl yani Tanzimat sonrası dönem klasik devirden daha az tetkik edilmiştir ve idarî ye adlî teşkilâtın yapısı yeterince aydınlanmış değildir. İlmiyye silkinin ve kadıların tarihi söz konusu olduğunda asıl ya- kın zaman tarihi tetkik konusu olmalıdır. Bu konuda Sa- dık Albayrak'ın hazırladığı biyografik külliyat galiba tek is- tisnadır. (S. Albayrak, Son devir osmanlı uleması C I-5, istanbul 1980-81). 19 yüzyılda fukaha'mn ve yeni tip hukuk mektebinden yetişen hakim (Hâkim-işşer'ı) ve ni- zamî mahkeme azasının tahsili ve hizmet alanlarını takib edebilmek için yeni arşiv kaynakları ortaya çıkmıştır. Başbakanlık arşivindeki Maarif iradeleri, Adliye ve Me- zahıb iradeleri Rumeli Müfettişliği Evrakı bunlardandır. Ayrıca Cerîde-i Mehakim gibi hukukî kararlar, tayin ve iç- tihatların toplandığı ve adlî olayları ihtiva eden külliyat bu cümledendir. Bunların tetkikiyle yeni bilgiler elde etme- miz ve hukuk ve adliye teşkilatındaki değişiklikler kadar devamlılığı da anlamamız mümkün olacaktır.

KULLANILAN KAYNAKLAR

Arşiv Malzemesi:

Kanunnameler, Chicago Üniversitesi Tarih Bölümü (Islamic Hist) Fotokopi Arşivi, Seri III, Cild A 56

Adaletnameler, Halil İNALCIK tarafından, T.T.K. Belgeler Dergisi C. II No, 3-4 (Ankara 1965) de yayınlanan 1540, 1565, 1595 Adaletnameleri.

Ankara Seriye Sicilleri (l ve II Numaralı Defterler), Halit On-gan tarafından AÜDTCF No. 128 Ankara 1958 ve TTK yaymları XIV dizin arasında 1974 te çıkmıştır.

Halil İNALCIK: "Osmanlı idare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle ilgili Belgeler-Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler-lll Köy Sicil ve Terekeleri. Türk Tarih Belgeleri Dergisi (XV-Sayı 19- Ankara 1993.

Bursa; (B 168) (71-73 No) (B- 121, 125, 164, 169) Ankara., Rodosçuk (Nr: 1511-1514) ve Kayseri şer'iyye'sicilleri (Milli Kutüphane-Ankara)

1146 tarihli Osmancık kazasına ait sükûk kitabı: Kiel Üniversitesi kütüphanesi ms. orient. 316

1058 tarihli bir kazasker ruznamçesi

özel kolleksiyondan:

Başb. Arşivi, Mühimme Nr. 13

Topkapı Sarayı Arşivi:

1726 nolu Berat, MI-lll-9285 nolu berat, Prof. H. Inalcık'ın belgeliğinden

Kitap ve Makaleler:

Mustafa AKDAĞ, Türkiye'nin iktisadi ve içtimaî Tarihi. C.l II AÜ-DTCF. No: 131 Ankara, 1971

79

Gabriel BAER, Studies in the Social History of Modern Egypt

Univ. Chicago Press 1969. Ö.L. BARKAN, "Ihtisab Kanunları" Tarih Vesikaları, 1942 C. I-

No: 5 C. II No: 7 C. III No. 9 BAYINDIR Abdülaziz, İslâm Muhakeme Hukuku (Osmanlı

Devri Uygulaması) İslâm Bilimleri Araştırma Vakfı,

istanbul 1986.

71

CEZAR Mustafa, Osmanlı Tarihinde Levendler, Güzel Sanatlar Akademisi Yay. No: 28 istanbul 1965

DAĞLIOĞLU H. Turhan, Onaltıncı Asırda Bursa (1558-1589) Bursa Halkevi Neş. 10, Bursa 1940.

DEMOMBYNES, Maurice Gaudefroy, Müslim Institutions, Ge-orge Aften and Unvvin London, 4*° edit. T968.

ERGENÇ Özer, 1580-1596 Yılları Arasında Ankara ve Konya, AÜDTCF-Doktora tezleri (yayınlanmamış) 1973.

E.J.VV. GİBB, A History of Ottoman Poetry, Vol. II, London Luzac and Comp. 1902.

HEYD Uriel, Studies in Old Ottoman Criminal Law, Oxford and Clarendon Press, 1973.

ILMIYYE SALNAMESİ, Birinci defa, Meşihat-ı Aliyye Mektub-(çuluğu, Darul Hilafet'ul Aliyye 1334

İNALCIK Halil, Mahkeme (Osmanlılarda) İslâm Ansiklopedisi, CM VIII. Sah. 149-153.

iPŞlRLl, Mehmet "llmiyye Mensuplarının imza ve Tasdik Formülleri". Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri l Ü. Ed. Fak Yay 1988 s. 177-200

Jr. JENNINGS Ronald, The Judicial Ftegisters of Kayseri, UÇLA, Ph. D. Thesis (Unpublished) 1972.

LAPIDUS Ira M . Müslim Cıties m the Later Middle Ages, Har-vard Univ. Press. 1967.

KÜTÜKOĞLU Mubahat, "Dar'ul hilâfet'ul aliyye medresesi ve kuruluşu arifesinde istanbul medreseleri" İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, I.O. Edeb. Fak. C. 7/1-2, 1978, s. 1-212.

80

72

MARDİNLİ Ebululâ, "Kadı", İslâm Ans. Cild VII, sah. 42-46. Osmanlı Kanunnameleri Milli Tetebbular Mecmuası, Temmuz-Ağustos 1331-C. l No. 3

Ebu'l Hasan el MAVERDÎ, El Ahkâm'-JS Sultaniyye, çev: Ali

Şafak Bedir yay. istanbul 1976. KiT AB-1 MEVKUFATf, Naşiri; Şirket-1 Sahhaf iyeyi Osmaniyye

Müdiri Ahmet Cevdet, Dersaadet 1318. "Osmanlı Kanunnameleri*, Milli Tetebbular Mecmuası, cild l

sayı 3, Temmuz 1331.

ONGAN Halid, Ankaranın l. Nolu Şer'iyye Sicili, AÛDTCF. No.

128, Ankara 158. ————————, Ankaranın 2 notu Şer'iyye Sicili, TTK Yayını,

XIV Dizi No. 4JKnkara 1974. ORTAYLI Ijber, "Some observations on the institution of Qadi

in the Ottoman empire" Bulgarian Historical Review

Sophia 1982/1. s. 57-67

ERGiN Osman Nuri, Mecette-i Umur-u Belediyye, Dersaadet 1921.

RAFEO Abdulkerim, "The law-count registers and their impor-tance for a socia-economic and urban study of Ottoman Syria" L'Espace sociatde la villa Arabe edit: D. Chevallier, Paris 1979, s. 51-58.

SCHACHT Joseph, An Introduction to Islamh Law, Oxford at the Clarendon Press, 1966.

SCHİMMEL Annemarie, «Kalif und Kadı im spatmittelalterlic-hen Agypten» D/e Welt deş İslâm. bd. 24, 1942, s. 3-128.

SELLE Friedrich, Prozessrecht deş 16. Jahrhunderts im Os-manischen Refch, Wiesbaden 1962.

Şer'iyye Sicilleri l Haz. Ahmet Akgündüz, Şer'iyye Sicilleri II. Haz. A. Akgündüz, R. Yinançı R. Genç, Y. Kopra-man, A. Çetin, C. Güzelbey, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, istanbul, 1988-1989

TAŞKÖPRÜLÜZADE, Şakayık'un Numaniye, Tercüme eden ve Naşir: Mehrned Mecdî, istanbul 1269.

von TORNAVV Nicalaus, Das Moslemische Recht. edrt. Ro-popi, Amsterdam 1970.

TYAN Emile, Hıstoire de l'Organisation Juridiciaire en Pays d'lslam, ze. Edtt. Leiden-Brill- 1960

————————, "Kadı", Encyc. of Isl. vol. IV. s. 373-379.

ULUCAY M. Çağatay, XVII. Asırda Saruhanda Eşkıyalık ve Halk Hareketten, CHP Manisa Halkevi yay. XI. istanbul 1944.

UZUNÇARŞILI l. Hakkı, Osm. Devletinin ilmiye teşkilatı, T.Tarih Kurum VII Seri No. 17, Ankara 1965.

YAZICI Nesimi, "Osmanlıların Son Döneminde Dingörevlısi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler", Diyanet Dergisi, C. XXVI1/4-1991, sh. 55-123